

ספר חמשה עשר.

דבן סבוראי ונאונים ראשונים, משפט הנאונים בכלל, ר"ש מקירא ר"א טשבחא וישיבת פוסבדיתא עד סוף ד"א ת"ר, רב יהודאי נאון וישיבת סורא עד סוף ד"א ת"ר.

פרק ראשון

רבנן סבוראי והנאונים הראשונים.

הזמנים משתנים וכמוהם גם בני אדם ישתנו בקרב הזמנים. הדורות יחליפו ויחלפו זה הולך וזה בא גם הרעות והחכמות והמדעים ישנו פנים וטעמם, ואין כל דבר מהמיד כי אם החליפה. ואמנם במדעים אם גם ברכות העתים יוקינו ויבשו מעץ עד ענף, לרוב השרשים לא ימותו לשחז. אך יתקיימו ויעמודו וממעל לשרש יפרה הומר חדש אשר פרו פרי אחר. כמקרה כל המדעים כן מקרה חכמת התורה היהודית. גם היא אם גם ברכות הימים שנתה פניה ותחליף ענפיה גם הפרי בכל זאת שרשה עמד ויעמוד לנצח. הלא זאת תעודתה מיום היסדה! בצאתה לאור עולם היתה נועדה להיות קיימת לדורות עולמים, ורק ענפיה להחליף לעתים. כבר מראשית נמסרה התורה לחכמים ולמורים אשר הם על שרשיה יתחקו, ועל פי המשפט אשר יאמרו להרחיב או להגביל למעת או לעקור נמוע כן יהיה וכן יקום. ואף אמנם לא חלפו חקם. כי כחלוף העתים, וכשנות טעמה ההשכלה, וכאשר חזקו עליהם משאלות הזמנים והמקומות הוציאו מן השרש הזה חמר חדש וייף בגדלו וברב סרעפותיו אשר פרו יתן בעתו ולפי עתו. זאת החליפה היא הכרחית לפי טבע הדברים ופי אשר יכחישה אף מכחישי במנהגו של עולם. מראש מקדמי דברי ימי האימה היהודיה נעלמו מעינינו רשמי זאת החליפה וערפל החולתה. מעתה הגולה בארצות כבל ופרם אך רמזים קטנים ודקים נשארו אשר המה כלא היו. מיום עלות אלכסנדר המוקדני על ארצות הקדם ושנות מאות אחדות אחרי כן, נבקעו טעם ערפלי החשך וקרנים אחדות נשקפות מתוך המאפלה כי בעתות ההן כבר שנתה התורה היהודית פניה. ערך זאת החליפה לא נכיר ושעורה לא נדע. כי מי יודע ברור מה מאשר בידינו מילדי זאת החליפה [אם] הוא תולדה מוסן הקדום הזה? אבל נוכל לשפוט בצדק כי גדלה החליפה בראותנו כי כמו ביניהם מתנגדים על אודותיה. כי לא ארכו הימים ויהי ישראל לשתי מחנות. המחנה האחת – הצדוקים – אשר מאין הבין משפט ההשכלה ותהלוכותיה בכל פרו או מסבה אחרת שנאה כל חליפה בחקר התורה. בעלי המחנה הזאת לא הכירו כי כאשר העת ומקריאה מתחלפים כן הדעות כן גם המשאלות בעמים ולפיהם יסודרו משפטיהם ומנהגיהם. על כן עמדה תמידית בלי חילוף היא דבר אשר לא יתכן. והם מכלי הכיר זאת אבדו מהר בתרו עם תורתם, ואך נזכרו בשמותם עלי אדמות. אך המחנה השנית הבינה מה חלוף הזמן דורש מה המקום דורש ואיך נשתנו המושגים והדעות במשך הזמנים הארוכים, והבינה גם כן מה יפעילו כל אלה על מחקרנו בתורה הכתובה וכי בערך אלה החלופים נדרש לפעמים חלוף כמובן דברותיה. אם קלעה בכל עת אל מסרת הנדרש והנחוץ באמת ולא החמיאה ואם עשתה כל המוכנה האפשרית לא נרצה לתחליט ולא נוכל גם לתחליט מחסרון דעת הסבות אשר הניעום תמיד במשפטם ומעשיהם אבל זאת נחליט כי היתה כוונתם רצויה וצודקת. בעלי המחנה הזאת הם

חכמי

(ד"ר ח'ד)

חכמי הפרושים אשר תורתם היתה למדה לכל נבוגי האומה המתונים במשפטם. ובשמים זאת לעולם והכינו לבבם לכל הרוש להם להעמיד התורה בכל הזמנים והמקומות הולכייה ממדרגה למדרגה, אם נתבונן במצביה השונים בזמנים השונים נמצא כי כמספר פרקי העת מספר מצביה. לא כדרך החכמים אשר ישבו והירו בלשכת הגויה דרך התנאים הראשונים במחקריהם, מימי ר' עקיבא והלאה עוד הוסיפו הדרכים להשתנות. ואחרי כן מעת אשר נסדרה המשנה קם פרק חדש בדרישת התורה הרחק מאד מן הדרישה בדורות הקודמים. בקרב כל אלה החליפות והשנויים השתלשלה התורה שבעל פה והשיגה עמדתה אשר עמדה עליה בסוף דורות האמוראים וכאשר היא כתובה ומונחת לפנינו בתלמוד.

כאשר נשלם התלמוד לא פסקה חכמת התלמוד והשתלשלות התורה שבעל פה לא השבתה. משלימיו עצמם לא חשבו ולא עלה על לבם לאמר כי בלמודם תחתם תורה ועמם המות חכמתה. ואמנם סבות שונות עצמו על הדורות אחרי אשר נשלם התלמוד כי נהגי אך בכבודות את השתלשלותה הלאה. הנה מפעולות חכמי ארץ ישראל בפרק הזמן הראשון אחרי השלמת תלמודם נמחו כל הרושמים ולא נדע מה היה עם הישיבות שם? אם נחרבו או נמשו ואבדו עם הנשיאות ממעם המלך או מחסרון קנאת סופרים - כי זה ידענו כי ימים רבים לפני השלמתו חקור ההלכה היה הלך וחסרות ואין דורש ואין מבקש הלכה כבימי קדם. לפי אומד דעתנו גרמו הרעות והצרות אשר עברו עליהם בכל דור ודור והשיגו חזק בסוף ימי האמוראים כי רפו ידיהם מן הדרישה בהלכה. קלסה בקרב הגוים סביבותם, עויש ומרוצה מיד הפקידים עליהם, רדיפת דתם מאת המושלים החנפים, שנאת חנם וקנאת הדת מן המורים המשיחיים אשר קראו עצמם כהנים לאל האהבה, והחקים הקשים והמרים אשר הפילה עליהם הממשלה, כל אלה היו סבות עד די להכשילם בדרך חייהם ולעקב הליכתם בנתיבות תלמודם, ועל כן לא היתה עוד ארץ ישראל מקום נאמן למרבץ התורה. ואף באמת לא הגיעה אלינו הודעה ברורה מפעולתם ולא מספרות חכמיהם בההלכה בדורות ההם. הן אמת כי מרושמים אחדים נוכל לשפוט כי על כל פנים לא שבתה שם כלה הדרישה בהלכה. ומצאנו באחד מספרי הזכרונות מקורות חכמי הדורות הביניים האלה, כי בשנת מאתים ושמונים לאלף החמישי היה ראש גולה בבבל ושמו מר זוטרא בן מר זוטרא אשר לסבה לא נודעת לנו היטב הוכרח לעיוב ארצו ומולדתו ויברה לארץ ישראל ונעשה שם, ריש פרקי" (סוף סדר ע"לם זוטא). הזמן הזה נופל בימי רבנן סבוראי, ועל כן נראה מזה כי בימים ההם למדו בא"י תורה ברבים. וכן נמצא כי גם בימי הגזרות והשמד בפרם עלו כמד חכמים ותלמידים לא"י וגם אחרי כן כאשר עזב רב אחא משכחא את בבל הלך לו אל א"י וישב בה, וכל אלה לא היו גולים שם אילו היתה א"י ריקה מתלמוד ואילו לא היו שם בתי מדרש קבועים, ויותר מכל אלה ערות נאמנה על זה ענין הברכה אשר היו נוהגים לברך בכל קהלות ישראל והיא הפילתה "יקום פורקן". והיא בלי ספק ישנה מאד וכבר מוכירה רב עמרם גאון בסדרו. ובברכה הזאת הלא סברכים: מרגן ורבנן חבוראתה קדישה די בארעא דישראל ודי בבבל לרישי כל ולרישי גלותא ולרישי מתיבתא ולריינו די בבא. והלא מבואר מזה כי כל ימי רישי כלי ורישי גלותא ורישי מתיבתא היו גם בא"י חבורות קדישות לתורה ולהעודה. אבל כל זה איננו שיה לנו להוכיח, כי עמדה דרישת התורה בתקפה כמו לפנינו בעת אשר אנו רואים כי אבדו כל הרושמים ויבש המעיין ונחרבו המקורות ולא יקרו עוד סימיהם למכביר כי מכל ימי משך זמן רבנן סבוראי והגאונים אך מעט הגיע אלינו בתורת א"י ההלכותית ואיך תציץ ותפרח חכמת התורה בארץ אשר צץ מטה נוגש ופרח

ופרח וזון מושליו? כי פרק זמן גדול עבר עליהם בסערה וסופה וכמעט כל ימי המלכות הביצנישנית לא מצאו היהודים מנוח ושלוח בארץ ישראל.

מצב היהודים בארץ בכל למן העת אשר נשלם התלמוד בספר עד יותר ממאה שנה אחרי כן גם הוא היה ברע. חמס מלך ושריו הכשיל כחם השנית שלומם. פקידיו עישי רצונו הפכו ללענה משפטם, קנאת האמנושים לדתם אכלתם ככל מה וימרו את חיהם. ואם גם פעם אחר פעם עמד מלך אשר הניח להם מעט מן העשק לא היה זה כי אם מנוחת רגע, כי כמעט הרגיעו מעט ויקם מלך חדש אשר לא ידע חסר ותחדש הצרה נעוריה, ועל כן לא עת בא עת בית הישיבות להבנות במקדם. ולא יפלא גם כן על כי פרושה עננה על כל קורות העת הזאת וכמעט אין כל שריד ופליש מדברי ימי החכמים אשר חיו בה כי לא היה להם להודיע כי אם מצרותם. כל ימי רבנן סבוראי היו מעט ורעים, וכלם הלכו לעולמם זה אחר זה בשנים מועטות (רש"ג באגרתו). כבר הראנו לדעת (ח"ג צד 215) כי רבינא בר הונא (מת ר"א רנ"ט) השלים את התלמוד ובימי ר' יוסי אשר בא אחריו ואשר אמרו עליו שבימיו נסתים התלמוד ספו המו פעולות האמוראים ושם חרש קורא להם סבוראים על שם פעולתם כי כל מעשיהם היה רק להסביר פנים בתלמוד. הגאון רב שריא הוזכר בשמותם ולפי סדר תולדותם על פי מה שרשמו הגאונים במספרי זכרוניהם דברי הימים. ולפי רשימתו היה משך ימי עמידתם אך כעט בשנים. הראשון היה רב יוסי הנזכר והאחרונים היו רב עינא (ולמקצת גירסאות רב גיזא או גדא) ורב סימנא, ועליהם נאמר בסדר תנאים ואמוראים הנוסד מן הגאונים: רב גדא ורב סימנא סוף סברה¹). אמנם כל אשר שמענו מהם ונדעם בשמותם אף זה הוא הכל אשר נדע מהם ברור ובטוח. אבל כל מה שהשכילו והסבירו לא נכתב בספר למען יעמוד ימים רבים. ורק הגאונים האחרונים הודיענו על פי הקבלה אשר בידיהם כי יש בתלמוד קצת דברים שהם תוספות שהוסיפו רבנן סבוראי על התלמוד²). וכן הוזכרו הגאונים פסקי הוראות על שמם (ר"ף מגלה פ"ד), ואמר רב שריא גאון בתשובה (שערי צדק ח"ה ש"ח סי' ה') אחרי שהציע פירוש ארוך מפירושי רבנן סבוראי בלשונם אמר: אלין מלי כסדר הזה וכלשון הזה אתאמרו משמא דרבנן סבוראי וסדירין בפומיהן דכלהון רבנן בתלמוד: ובדרך השערה אולי יש ליחס להם תקן סדר סוגיות הגמרא לפי סדר המשנה וחברו אותה אל המשנה לפי סדר פרקיה ואולי גם ציוני הפיסקאות בגמרא, ועל זה מכוונים דברי הגאון בסדר הו"א שכתב: ולא הפליגו מדעתם כלום אלא תקנו פרקי של כל תנאין כסדרן³ גם מה שמצאנו בתלמוד „פשיט רב אחאי" גם „פרקי ר"א" (בכ"מ) „רב אחאי מבי תתים פריש" (גמין זו: לגי' רש"ג) „רב אחאי משני" (כתובות י.)

היו

(1) רש"ג נזנת עוד אחד אחר רב סימנא והוא רב רבואי דמן רוב ורומם על הגמ' דסנהדרין (פג). וח"ג ואם אינן מתגדלות משלהן משל מי? אר רבאי דמן רוב מסתברא משל צבור וכו' ובגמ' דילן: לא התגדבו נשים משל מי-הוא ודאי מסתברא וכו' ונראה שיש כאן פ"ס שמסמלות „אמר רב רבאי" נעשת „תא ודאי" וכ"כ ברילל במקום שציינתי בפנים צד 59 ובדקדוקי סופרים כתב בשם ר"ח דה"ג תרנמא רב רבאי מרוב מסתברא משל צבור וכו'.

(2) רש"ג מיהם כל הסוגיא ריש קדושין עד בכסף כנלן לר"ס. ועי' ח"ג מחברוננו צד 220 ובעל התפוסה מיהם לרב הונא גאון ספורא, ועוד כתב רש"ג באגרתו שנקבע בגמרא כמה ספריו ברבנן סבוראי. ועי' כ"כ חכד ח"ז צד 250 מש"כ הרב רש"ל ראפפורט בענין זה ובתום' כתובות (ב) ד"ה פשיט כתב רשב"ם שכל פשיט רב אחאי או פריך ר"א חכונת על בעל השאילתא וכבר נסתרה השערה זו בתום'.

(3) בכ"ח שהוזכרתי בחזרה שלפני זו כתב הרב רש"ל רש"פ: לדעתי יש ליחס להם כל התויות והמסקנות הנבנות בסוגיות אהל האמוראים תויות אחרונים על דרך משל בגמין (מ) מר בר רב אשי אמר למלמולי נמי אמר ולא היא לפלמולי שרי וכו'. והנה תחלק הא' מזה המאמר שכל מה שבא בסוגיות אחר האמוראים תויות אחרונים יש ליחס לר"ס מובן מעצמו ואמת הוא אם נמצא כן אבל לא הראת לנו היכן מצא כן. כי מה שרובו על נסין ג"ל שאינו ראיה. שתרב חשב שבר בר רב אשי תוא האמורא תויות אחרון ושבת כי אחרי היה רבא תוספתא: אחרי רבינא בר תנא וע"כ מי אמר לו שהך ולא היא אינו באחר משני האמוראים האלה. (ר"ד ח"ד)

הוא בה רב אחאי" (בכורות ה.), הם הוספות רב אחאי מבי תתים שהיה מרבנן סבוראי הראשונים (הר"ד נחום ברילל ביאהרבוך שלו ש' ב' צד 28 והלאה), שכל אלה הלשונות אינן מסמבע שסבעו האמוראים (שם צד 31 בהערה). מכל הערותיו אשר הוסיף על התלמוד נראה כי בבחינה זכה העמיק במשאו ובמתנו של התלמוד ולא חדל לסתור מסקנת האמוראים ככל מקום אשר לא ישרה נפשו בה, ולתרגך דברי קדמונים בדרך פשוט במקום שאחריים לא ידעו פשר דבר כי אם בדוחק, וכן מלאו לבו לסור ממדרשם ולחדש מדרש אחר השוב ממנו (שם צד 29—31). אף בגלל כל המדות האלה כשמן תורק שמי בכל הארץ, ועד ארץ ישראל יצא שם תהלתו וכתבו לבבל על אודותיו: הוהרו ברב אחאי שמאיר עיני הגולה הוא (שם 27). שפעם אחת נחלק רב אחאי עם רב שמואל בריה דרב אבהו, אשר היה גם כן מרבנן סבוראי, בדבר הלכה והיה רב אחאי אוסר ורב שמואל מתיר ושלחו לארץ ישראל לשאול הלכה ושלחו: מתם התלכה כר ש אבל הוהרו ברבנא אחאי שמאיר עיני גולה הוא (חולין נטז). וקרב הדבר כי הספור הזה נוסף בגמרא עוד אחרי רב אחאי. ולמדנו מזה עוד ראה חדשה כי בימי רבנן סבוראי היו בתים לתורה קבועים בארץ ישראל אשר חכמיהם היו נשואי פנים ודבריהם נשמעים בארץ בכל. מלבד כל אלה עוד שערו כמה מתכרים מן הראשונים וכמה סבקים מן האחרונים פעם בצדק ופעם בלא צדק על הרבה לשונות בגמרא וסוגיות שהם מתוספות רבנן סבוראי. וההשערות בענין הזה היו כל כך פרים ורבים עד שיש היו תועים מדרך השכל ונסתבכו בהשערותיהם והחליטו ויסדו כי כל מסכת תמורה רבנן סבוראי חברו והכינוה⁴). יש מיחסים לדורות האחרונים האלה את סימני ההלכות והסוגיות הנמצאים בתלמוד, כי מן הסימנים נראה שהתלמידים כבר היו שונים את הסוגיא על הסדר שנמצא לפנינו ואם כן היה התלמוד מסודר ונגמר כבר לכתובה (כ"ח ח"ז צד 252). אף שלא פירשו זמן תקנת הסימנים בפירוש נראה מסתימת אלה הדברים שכונתם לאמר שהחכמים שאחרי התלמוד עשוים ויכוננום. אך זה מעות כי תקנת הסימנים קדומה וכבר נהגו בהם בימי האמוראים (רנ"ב שם צד 61 בהערה), ולפי שמתנו הלא גם סדורו של רב אשר היה בכתב. אולם אמתת הדבר הוא כן. בכל עת היו למדים את התלמוד בעל פה אף שהיו הדברים כתובים אתם (ח"ג פ"ב וש"ג בהערות) ובהיות כי לא היו הקונטרסים הכתובים ביד כל אדם כי מעטים היו, כי רובם מן התלמידים הוכרחו להגית בתלמודם רק מן הזכרון על כן נתקנו הסימנים והשתמשו בהם לעזור לזכרונם (דורש לציון מר"י ברילל צד 18) ומזה נראה כי יותר שהיו הסימנים דרושים ונהוצים בדורות המאוחרים היו נתיצים בימי האמוראים, ובאמת היו הסמנים ערוכים מאז וכבר בסדרו של רב אשר הכניסום בו אף שלא היה בהם צורך כל כך ככראשונה (גם זה שם), ואולם לא נפלא לאמר לאיזה תכלית קיימום אחרי שכבר נכתבו הדברים על ספר, כי גם אז עוד היו נדרשים לקצת התלמידים אשר לא היה להם העתק מן הספר כי ודאי בימים הראשונים היו כתבי יד מסגנו יקרים ולא היה החבור נפרץ מאד. ומעתה ברור כי רוב אלה הסימנים בשום ענין אין ליחסם לדורות הסבוראים, אבל יתכן כי גם בימיהם תקנו קצתם מצרכם לקצת תלמידים⁵): ואולם הכל כאשר לכל לא נמצא מהם רק דברים

מעטים

4) המבין תכלית חבורי יבין מעצמו כי אין כונתו בזה לדקדק על כל פרט ופרט מן התוספות כי זה מלאכה מיוחדת ולנו התכליתנו די בכללו של דבר שרבנן סבוראי תוסיפו על הגמ' ומה תבונת התוספות והרצות לעמוד על הפרטים יענין במאמרו של ר"ג ברילל שרמזנו עליו בפנים שם תובאו באריכות כל דעות אחרוני המחברים בפנת חזאת וכמעט לא הגיה מקום להשתדר, 5) על דבר הסימנים עיי' כ"ח ח"ז צד 258, וס' דורש לציון לתרב רבי יאקב ברילל המדבר בו בחכמה בפנת חזאת וביאהר בוך לרנ"ב הג'ל צד 58 והלאה.

מעשים כמותם ובינונים באיכותם וכל פעולתם כאין נחשבה נגד פעולת האמוראים. וזאת אף הז עצמם לא חשבו ולא בקשו להדמות להם ולעשות כמעשיהם כי ראו עתותיהם קשות מעמדם מתמוטט והספיק להם לקיים דברי הראשונים ולהסביר דבריהם ללמד וללמד את התלמוד ולהבינו. ואמנם לא נוכל לחדד הדבר כי בזה אשר חדלי לעשות כמעשה קדמוניהם לא טוב עשו בעמם כי על ידי משכב ידם מן הבחינה ולצורך את דבריהם והספיק להם אך להסבירם עכבו מעין ההשתלשלות מהתגבר ועשו את התלמוד לעין יבש תחת אשר לפי כונת בעליו היה נועד להיות דשן ורענן לתת פרי חדש פרי בעתו.

בצמצום זמן דורות הסבוראים יש מניכה כבר במקורות הראשונים⁶ הראב"ד בספר הקבלה מונה חמשה דורות וזמנם מאה וחמש ושמונים שנה. אבל נראים הדברים בהמקורות היותר קדמונים והם סדר תו"א ורב שריא גאון אשר לדעתם רב עינא ורב סימונא היו האחרונים, כי לפי מה שנראה מהוך המאורעות היות נחתך כמותם פרק זמן. כי בפרק האחרון מילכות פרס אחרי מות רב עינא ורב סימונא היו הפרסים מכבדים עולם על ישראל ויעשקום וירוצעום בלי חשך. חפשו דת היהדות אשר לפנים היתה נחלתם נמוסה, כשחם ושלותם נשברו, ובסגלתם היא הדת הממשלה את ידה. כמעשה אנטיוכס ואדריינוס עשי גם הם וגזרו שמד על היהודים וביטול התורה והמצוות ועל הומון האחרון הזה כונו הגאונים בתשובותיהם (חמדה ננוה ס' ז"ה פרש"י שבת כד). באמרם: ובשני פרסים גזרו שמדא שלא להפמיר בנביא, ואם להפמיר בנביא בשבת אשר הוא דבר קטון ואינו כי אם מנהג גזר⁷) אף כי שפשמז גזרם על המצות בכלל. וכן שמענו מעדות רב שריא גאון באגרתו כי בסוף מלכות פרס סיים היו שני שמד וזרות כי לא יכלו לקבוע מקום לחורה, והתמיד במול הישיבות כמי חצי שנות מאה, ועתה לפי טבע הדברים נפסק או פרק זמן ובכחינה הזאת המיבו אשר דברו כי רב עינא ורב סימונא סוף סברה. ויהי כשוך ציק העתים ונחו העם מעם מן הגזרה ושובו הישיבות לאיתנן החל פרק זמן חדש ויתכן מאד כי הוא תחלת זמן הגאונים. אכן נראה כי פרק הומון החדש לא היה חדש רק לערך חלוף העתים והמעמדים אבל אין כל חדש בו לערך הרוח וההשכלה אשר משלו בו, כי לא נכיר בזמן החדש אף רומם קטן מרות חדשה ועברו ימים וחלפו עתים והישיבות לא שני רוחן ממה שהיה לפנים. אחרי שחזרו ויסדו הישיבות מחדש היה הראשון מראשהן המכונה בשם „גאון“ (לפי סדר רש"ג) מר רב חנן מאשיקא⁸. ואחריו היה מר רב

מארי

6) בשתי הדעות האלה תלויות הגוי שנסמא בראשונים בענין תקנת מורדת שנביא לחגן אשר לדברי הכל בר רב רבא כמסובדיחא תקנת ולדעת רש"י רבא זה לא היה מרבנן סבוראי ולזה הסכמת בני תשובה תנאונים בשגרי צדק חז" ס' ס"ו ש א ה ר רבנן סבוראי נתקנה זאת התקנה וכן תר"ף וברא"ש ובהנחת אשוי ככתובות פ' אעפ"י, אבל בהנחת מיי"ד כאישות כתוב בשם ר"ג מאור הגולה רבנן סבוראי דבית דנראה תקינו למשקל מיה מה שחפשו ולית לה נש לאתרי וז"ה בתוס' כתובות (סג) ד"ח ואיננו וז"כ בעל העמוד אות מ' ובסדרתי ס"פ אעפ"י וכל אלה נמשכו אחר שפת הראב"ד בענין זמן רבנן סבוראי. ובאמת אין לחבוט ראיית מהם כי לא דקדקו בינונים כאלה חרבה ותחליפו חרירות ושנו המסגים וראה זה מה שכתב תסדרתי בתנה' למסין ס' ת"ס ובסדר רבנן סבוראי יש שהיותה השמטה שנת ד"א הקס"ד לב"ע וזה ודאי חת בימי הגאונים ולא בימי רבנן סבוראי.

7) תוספת בעיני שגורו על הפמיר בנביא במנחה בשבת ולא גזרו על הפמיר בנביא בכלל ולא על קריאת תלמוד. ונראה מה כי התפמרה בנביא במנחה חיתה שונה והוא שהיו מסמירין במנחות ישעיה פזי שכתבו בחסדה נגזרה וכלי ספק דרשו בתן לחוק את העם בזמנם וזה היה רע בעיני הממשלה ומצאתי כן בערך סלין ע' אפסרתא 171 וז"ל ולא היו רוצים בקריאת נחמות ישעיה והדרשת בתן שלא יהיה נוסח לב ישראל אל ארץ הקדושה.

8) תאר גאון חשב נרעץ ח"ה 140 כי אינו עברי אלא לקוח מן הערביים או מן הפרסים. ובה' ערוך השלם היראת החכם מהחברי כי באמת נמצא כפרטי ובערבי כנוי כוח שצירושו איש מכובר וסודת דת וחק. אבל ככל זאת אינו רואה הכרח לזה, כי מצאנו שכבר הקדמונים קראו אנשים גדולי המעלה בשם גאון כמו בספרא ע' בהקדמי ושברתי את גאון עזכא וכל הגאונים שהם גאונים של ישראל כגון פמוס ב"ר ובי'. ונדוליס (ד"ד ה"ד) וראשי

מארי בנו של רב דימי מורגו והוא הרביץ תורה לפניו בפרוץ שבור ונקרא שמו על בית מדרשו בפרוץ שבור כל ימי הגאונים⁹. בעת היות רב מארי הזה ראש ישיבה בפומבדיתא היה רב מארי בר רב הונא ראש ישיבה בסרא. אחרי רב מארי בפומבדיתא היה מר רב חנינאי מן גיזרא נאון בנהרדעא (רש"ג) ולדעת הראב"ד מלך אחרי זה נאון ששמו רב חנינאי. והנה משך ימי ראשית הגאונים האלה היה עשרים ושש שנה (ד"א שמ"ט - שע"ד) עד השנה אשר בה יצא מחמד לעולם ואמנם מכלם לא נשאר לנו בלתי אם שמם ומפרטי תורתם כמעט לא ידענו מאומה.

אם גם הושב מצב היהודים מעט בימי מלכי פרס האחרונים במחונם כם לא היה חוק בזכרם אשר עולל למו דור אחר דור בדורות האחרונים. כמעט מאפס תקוה היו יכולים להתיאש והנה פתאום זרח למו אור חדש וקרן ישועה ממקום אשר לא קוו למו. בימים ההם יצא מחמד לעולם ויסד דת חדשה בנויה על אינטי מוסדי תורת היהודים. בכל מאמצי כחו התגבר לפשט דתו בין הערביים והביא חדרשות לא שיערו לפניו. כי מיטב תורה ומיטב דתו מכתבי פרשניו זמן התלמוד והחדשים נשאבו. אך לא הוא שאבם כי לפי המפורסם על אודותיו היה איש נבער מדעת לשון וספר. וגם מלאכת הכתיבה היתה זרה לו. אבל יד יהודים היתה באמצע ומהם התבונן כל משפטי הקאראן הטובים. חסרון ידיעתו כתב וספר אף הוא אולי עמד לו כי מצא מאמינים בין המון עמו. שהאמינו במלאכותו האלהית כי אמרו אחרי אשר לא ידע כתב וספר לא יתכן שיוורה ויטיף לעם דעות נשגבות כאלה אשר לא נשמעו כארצם ובאומתם בלתי אם ינבא, ורות ממרום יערה עליו או מלאך דובר בו המודיעו כל אלה. ואף כי המשכילים בין הערביים ידעו כי קבל תורתו מיד מלמדים יהודים, מה נחשב זה בעיניו הלא ההמון האמין בו ודי לו בזה. הלא זה תחבולת רוב מחדשי דתות כי עיניהם נשאות אל ההמון והבוערים בעם המאמינים לכל דבר ולא יכחשו. לא נשת אשם על מלמדיו היהודים אשר היו בעווריו ותמכו תחבולותיו כי גם הם היו מוטעים. כי בראשית מעשהו נדמה להם כאלו על ידו יצלה בידם מעט מעט התפץ לקנות לב הערכיים לתורת היהדות. ובאמת בראשונה עשה הנחת רבות ליהודים והנהיג בעמיו כמה מנהגי ישראל וצוה על רוב עקרי אמונתם. אבל ראו מהר כי תוחלתם נכזבה וראו כי אשר קוו וחשבו כי הוא יתקרב לדת ישראל ויקרב עמיו אליה. לא בא, כי לבבו לא כן יחשוב כי להכרית דת ישראל בלבבו ולהביא את היהודים אל דתו ביד חזקה וזרוע נטויה. אז מהר נהפך לבו לשנוא אותם ויהי ערמו. מנהגי ישראל אשר קבל בערמה להתענות בטל, מימיו אשר מסקור קדוש יהלכון העכיר בחלאת דעותיו המשוגעות, עד כי בשגעונו האמין בעצמו כי הוא נביא שלוח אל העמים. וכאשר היה מאז נחלת תורת ישראל אי הילר אשר הניקו ותרויהו היה נושך שדי אמו, והבת קמה בה להשמירה ולהכחידה מן הארץ, אף כן היה עתה. עם מחמד עמד להם שנוא אשר בא עד נפשם. כי הכלים למעשהו לא היו כלי נועם ושלום כי אם היו כלי מלחמה. חרב היה קורא על הארץ לאננם עמים לקבל דתו. בחימה שפוכה העכיר כוס על היהודים בערב ונלחם כם באכזריות. אין מספר ליהודים חללי חרבו אשר רצח בשם אלהיו

⁹ ראשי עם נקראו גאים כמו שדרשו (ע"ז י"א ע"א וכו') חילקום שני גוים בבטנך א"ת גוים אלא גאים זה אנטונינוס ורבי. וע"ז גם בחלוין (צב) שחביא שרי גאים. ובאגרת דרש"ג סכנה לפעמים אמוראים בבני נאון חת מפני שהוא כנוי הרגיל בזמנו כנה בו גם האכזראים אבל לא שכבר נחזו בו בימינו.

⁹ בתשובות הגאונים (ד' לוק תרכ"ד) סי' מ"ח מובא בשם רב מארי הזה ואביו רב דימי פירוש במלות חיובי והני, ורב יחודאי נאון הוא שמביאם ובידבריהם יש לחשלים מספר החירושים על הסלות האלה שפדרם בעל ערוך חשלים בערך חומי. ובחלכות גדולות חלכות סילח (ד' ויוען כב.) יש תראה מספר רב מארי כנשואי מסור לשפחה ואולי הוא רב מארי חזק.

אלהיו. כן עד קצו חרב הרג ואכזר היו האמצעיים אשר בחר לפשם דתו. אכן למנובת מן האדם קרב קצו בלא עתו ואכזר בענין רע.

אחרי מות מחמד נשאו הערביים את דתו לארבע רוחות השמים בארצות הקדם, ויהי המלחמה גם הלאה מגבול ארצם, ובכל אשר דרכה כף רגלם נכרו והצליחו. הכליף השני אחרי מחמד היה עמר בן כתאב, הרעיש ממלכות קדם וגם על פרס העביר כוס. הוא הלך בעקבות מחמד לצרור את היהודים בעבוד קשיות ערפם להחזיק בדתם. ובכל זאת לא חתו ולא רתו משעם כי בא עמר אל גבולם: ונוכל לשער עד כמה התמיטט בטהינים כהפרסיים אם על משען אכזב כזה שמו מבחמם וקוו למו טיוד ישעה. התקוה הזאת חייתה והתאמצו לתת ידם עמו במלחמותיו נגד הפרסים, והיו בעזריו להפיל לארץ תפארת גאונם ולהשמיד חוק מלכות פרס. ואף לא נכזבה תוחלתם. עמר אחרי כבשי את הארץ לא כפה מוכתם. שנאתו וקנאתו נגד דתית אחרות לא זכר עוד, אך זכר להם למנובה כי באיו לעזרתו בנבחרים ויש אליהם חסד שזכר לפעולתם. בעת נפלה ממשלת פרס בידו נמצא משרת ראש גולה בתקפה והישיבות על מכונן. בוסתנאי חומר מנוע בית הוד היה אז ראש גולה. ואמרו כי רב חנינאי היה גאון בסורא ורב חנא בפומבדיהא (אגרת רש"י) בוסתנאי היה נכבד בעיני עמר והתקיים ממנו במשרתו, ולאות חסדו נתן לו לאשה את בת מלך פרס אשר שבה במלחמה. מן המאורע הזה וממה שנמשך אחריו לאחר זמן מופיע רושם קמץ מתורת גאוני הזמן. רב האי יספר (ש"צ ח"א ש"א סי' י"ז) כי אחרי מות בוסתנאי נשאר בן אחריו מבת מלך פרס וערערו בני נשוי הישראליות על יחוס זה הן ואמרו בן שפחה היא ובידם למכרו כעבד. וראשי הישיבות נחלקו בדבר. יש אויברים כל כמה שאינו משתחרר עבד הוא וצריך הוא שחרור מאחיו, ומר חנינאי, דינא דבבא כתב שטר שחרור לאותה שפחה, ויש אמרו בוסתנאי נשיא היה ובידו לשחררה ואילו לא שחררה לא היה בא עליה שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וכ"ש נשיא. וראינו שהאומרים צריכה שחרור לקחו החק ככתבו ודבקו במלותיו היבשות ויקוב הדן את ההר. והאומרים שאין להחזיקה לשפחה חשבו שהדעת מברעת שנשיא בישראל וצדיק באמונתו לא יבא על אשה בזנות בשיש לאל ידו לנשאה בהיתר, וסומך על סברת החוקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות אף באופן שלא מצאנו דוגמתה בתלמוד כי התלמוד לא אמר שתועיל חוקה זו רק במקום שיש צד קידושין לא באופן אחר⁽¹⁾. והנה אף שענין המאורע הוא דבר קמץ מצד דבר גדול הוא לענין המטרה שלפנינו כי ממנו נוציא המשפט כי אם גם מצד סבוראי עשו את התלמוד כמשמרת נבועים בכל זאת לא נמנעו הגאונים הראשונים ללכת הלאה מן הגבולות אשר גבל התלמוד, ולא נתעה אם נאמר כי זה הוא הרושם הראשון – אף שהוא רק קמץ ודל – מהשתלשלות התורה שבעל פה אחר התלמוד.

גם בימי מלוך הכליף עלי בן אבי טאלב חתנו של מחמד (תחלת המאה התמישית לאלף החמישי) עמדו הישיבות בתקפן אף שהיתה גם אז עת שעזרה ומלחמה בפרס. כי בעלות עלי למלוכה הלך בכלה ויצר על פרוז שבור ויכבשה. ויהי ישם גאון אחר

ורב

(10) ע"י ברמב"ם בתל' נחלות פ"ד ח"ו שנראה מדבריו שהם מכוננים על הנשוכה הזאת שלפנינו והראש"ד חרחר אחריו ולדעת הרמב"ם אין סומכין על חוקה דאין אדם בוגל בעילתו בעילת זנות בפתח ופי הרב הסניד דבריו ומסיק שלא אמרו החכמים אין אדם נושא בעילתו בעילת זנות אלא בזמן שיש צד קידושין. ובאמת בכל מקום שנמצא בש"ס חוקה זו יש דררא דקידושין. ואמנם הרא"ש בפ"ב דיבמות סי' ג' לא כתב כן וחולק על הרמב"ם. אבל כבר אמרתי שלפני הרמב"ם לא היו לפניו רק תשובת רב פרוזאי וחולק עלי שהבאום ח"ח והרא"ש והרי"ף לבר כי אם גם התשובת שלפנינו. וע"י בכל אלה התקומות ואין המקום להאיר כאן בדיון זה. שאנו אין לנו לדבר כי אם על מקום של הגאונים הראשונים.

ורב יצחק שמו ויהי כבא הכובש העירה ויציא רב יצחק לקראתו ועמו המין רב מישראל וקבלו פניו בשמחה. ויהי רב יצחק מוצא חן לפניו ועלי הימים ליהודים בעבורו. אם רב יצחק הזה היה ראש באחת משתי הישיבות, סורא ופומבדיתא, אין להכריע בכירור מתוך המקורות הקדמונים⁽¹⁾ וכמו כן אין בידינו להכריע אם ההוראות האחרות אשר נמצא בתשיבות הגאונים על שם רב יצחק סתם אם הם מרב יצחק זה כי יש עוד גאונים אחרים ששםם כשמו, כמו רב יצחק בר חנינא (אגרת רש"ג) או בר חייא (הראב"ד) והוא חי כמו מאה וחמשים שנה מאוחר לזה. ואולם מצאנו על שם רב יצחק פירוש במשנה אשר בלי ספק מרב יצחק הקדמון הזה, יען שכבר העתיק הפירוש ההוא בעל הלכות גדולות וכתב עליו ומפרשין רבנן (ה"ג וויען ל"ג ע"ד) וכל הגאונים האחרים הנקובים בשם יצחק מאוחרים לבעל הלכות גדולות. והפירוש הוא פלאי כי כננו גייד לנו כי לא נסנע המפרש להכניס מושגי זמנו ומקומו בכונת המשנה. כי כן פירש ר"י מאמר המשנה: כותבין במיעד אגרות של רשות (מ"ק יחז) אגרות כתב שכותב ריש גלותא לשופט ונותן לו רשות לילך וללמד את ישראל איסור והיתר ולהורות להם דברי תורה ושמי בלשון ארמי פתקא דדיינותא (תשובות הגאונים ד' קונסטנטינא). ופירוש זה אין אפשר בכונת המשנה כי בארץ ישראל היו קוראים לזה מנוי וכן היה המנהג שם בראשונה הרב ממנה את תלמידו וחזרו וחלקו כבוד לנשיא (ירוש' סנהדרין פ"א ה"ג) אך בבבל קראי לזה נמילת רשות מראש הגולה (סנהדרין ה). אלא שזה הנאין פירש דבור המשנה על פי שמוש הלשון של הבבלים שיטב שם⁽²⁾.

בתחלת הרביעית השנית למאה החמישית היה נאון בפומבדיתא מר רב רב א י ועמי רב הונא ממתא מחסיא אשר בלי ספק נקרא לשם מפני חכמתו הגדולה. מה שהיתה פקידתו של רב הונא המיוחדת לא נודע לנו, ואולי היה דיינא די כבא אשר מעלתו מעלת מנהל לראש הישיבה. אך לדעת קצת (ראב"ד) היה רב רבא בפומבדיתא ורב הונא בסורא⁽³⁾ לשני הגאונים האלה נתיחסה תקנה גדולה אשר היתה נחיצה לזמנם ומקומם והיא נקראת: תקנת מורדת, וענינה זה: אשה שתובעת גט מבעלה באמרה אין רצוני לשבת תחתיו, אשר לדון התלמוד אין כופין אותו ליתן גט מיד אלא משהיו לה י"ב חדש אולי יתפייסו בתוך אותו הזמן, ובמשך הימים האלה אין נותנים לה מזונות. ותקנו אלה הגאונים שכופין אותה ליתן גט מיד ואין לה ממה שכתב לה כלום. והנה נסבה זאת החקנה נפני שראה בה צורך השעה. שכן יסופר

שבעת

(11) באגרת רש"ג כתב: ואמרי דהיי בסורא בעת ההיא (שע"ר) רב חנינאי ורב הונא נאון בפומבדיתא. ורב יצחק והוא שהיה בפירו' שבור וכו' ואחריו היה רב רבא. והא הנודע אפוא היה רב יצחק? ומת פ"י מלה אחריו? וע"כ לא היה בסורא דא"כ מאי ואחריו? דלדעתו היה מר רבא בפומבדיתא ובהיות ר"ה לסורא בפומבדיתא כמ"ס לפסח אצל מר שמואל ודל ואביו של מ"ס זה היה בנו של מר רבא שכתבנו שהיה בפומב' ובהיות היה ר"ה דמתא מחסיא ולדעתו בימינו רב' ששנא בסורא כל זה מבוואר באגרת. ואף לראב"ד אין להזכיר רק שהיה רב יצחק ראש כשבא עליו לבבל ולא באווי וישיבה ו"ל: מר הונא בסורא ומר רבא בפומב' ואחריהם רב ששנא ורב כוסאי. אך נרמק כתב שרב יצחק נאון בסורא ואחריו מר חנינא ורבא בפומב' ולא ידענו מקורו. וראיתי שפסח"ד ופסח דוד עשו את רב יצחק לראש ישיבה בפומב' על פי הראב"ד ולא משמע כן בדברי הראב"ד כל עקר.

(12) הראב"ד מביא גם ה"י בר ישי וזה ס"ס שצ"ל צדוק תחת יצחק. ומצאתי במ' האשכול שסבאי זה הפירוש בדבור, אגרות רשות' על שם רב צדוק. אך ממה שנמצא זה הפירוש כ"ג בלשון ומפרשין רבנן מפורש שזה נאון קדמון ולא מצאנו נאון בשם צדוק רק רב צדוק בר אשי והוא מאוחר לרבנן. ואמנם השגחת כן צדוק ליצחק היא מצויה ע"י מנליהא יתרו מ"א ובמ"ס שם את ה'.

(13) רש"ג כתב: ובהדית הוה ר"ה דמתא מחסיא מלשון בתדית משמע שהיה עם רבא במקום אחר ודבור 'דמתא מחסיא' אין כונתו שהיה שם נאון דלעיל סינית כתב בפירושו שבימי רבא היה רב ששנא בסורא וע"כ הכונה שהיה בסורא ומפני חכמתו נקרא לפומב' ואף כן מצאנו ברב יהודאי שמתו שלמה נשיאה שקרא מפומבדיתא לסורא מפני חכמתו. וע' לעיל הערת 9.

שבעת ההיא היו בנות ישראל נתלות בנשים והולכות ליטול להן גטין באינם מצעליהן, ויש כותכין גטין באינם ומסתפק גט מעושה כדין או שלא כדין ויצא מזה מכשול (ש"צ ח"ד ש"ד סי' ט"ו ח"ג סי' ק"מ), ומזה נוכל לשפוט כי עם כל חירוניהם היתה יד ערכאותיהם תקיפה עליהם היו מכריחים אותם תחת רצונם ודיניהם גם בעיני הדת¹⁴). ואף זה הכריזו לפעול וזה התקנה להרים המכשלה מקרב עמם ובמלו דין הקבוע בתלמוד ההלכה מפני שצורך שעתם ומקומם דרש כן מאתם.

מביב להצי המאה החמישי בימי רב רבא ורב הונא, היה גאון במרא מר רב ששנא אשר שמי העצמי היה רב משרשיה בר החליפא והשם הזה מצאו חקיק בפתוח חותמי של רב ששנא. אותו חננו המקרה והפליאו מכל הגאונים הקדמונים כי נשארו ממנו קצת תשובות, והן הסרה הנכונה אשר על פיה נוכל לשפוט על המצב השפל בידיעת התלמוד בעת ההיא. מן השאלות אשר נשאל עליהן הגאון נכיר כי אף בדברים הפשוטים במשנה ובגמרא הוכרחו לשאול עליהם ולרוב אין תשובת הגאון כוללת יותר רק מה שמפורש בגמרא ושכך וכך נקבעה ההלכה. וכמו כן נכיר מן התשובות שהשיב כי משפט הוראתו לא השתרע רק על תולדות לבד אשר יכול להביא תעצמותיהן מן המשנה והברייתא והתלמוד כי אם הורה לפעמים מסברת נפשו ומשקול הדעת ונדמה בעיניו כמחוקק בכח עצמו. ומצאנו שרב ששנא הזה קבע הלכה חדשה שמניחין תפילין בהשעה כאב ודרש קל וחומר מאכל בשאר ימים והלכה חדשה אחרת שאסור להניח תפילין בחולו של מועד (שערי תשובה סי' קנ"ה וסי' רס"ו ועי' מרדכי תענית סי' הרל"ו). ואמרנו חדשה כי אין ספק בעינינו כי לפני זמנו לא היה המנהג כן שאם לא כן מה ראה על ככה לקבוע הלכה מחדש בדבר הנהוג מאז ומקדם. ובתשובה אתה אמר שלא יאמר שליח צבור אפילו אות אתה שלא מן הכתב, והביא לו ראיה ממדרש (אשר לא ידעתי מקומו) מאי דכתיב וידבר... את הדברים האלה מלמד שהיו הדברים כתיבים לפניו ומן הכתב אמרן. והנה אין להפליא על ההלכה הלא היא מותאמה עם ההלכה שבתלמוד: דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה. אבל יש להפליא על הראיה שהביא מן המדרש הזר הזה אשר לקחו דברים ככתבם, שהקב"ה אמר הדברים מן הכתב ככך אדם עלול השבחה והטעות, וזה הגאון שלחן המדרש כפשוטו ועשה ממנו ראיה להלכה נחשב לנו כמגשים בהגשמה אשר אין משלה, וכמאמין מדברים כאלה ככתבם ממש. באחת מתשובותיו (ר' קונסטנטין) נשאל: אם נאנם הקהל ממך לשלמן או בעל מכם לתת הרם להנאתם ולטובתם אם יש ממש באותו החרם ואמר אין בו ממש, אבל אם משיבועים אותו אסור להשבע. ונראה מזה שכמו שהיו כופים את היהודים על פי דיני ערכאותיהם לעשות דבר שלא כדת ישראל כמו שראינו בתקנת מורדת אף כן היו כופים את דייני ישראל לתת כפיה לפי דת תורת היהודים כדי להמוך עשקם ועולתם אשר נטלו על היהודים¹⁵). ומצאנו דמיון לגורה הזאת כמעט בכל הדורות המאוחרים.

מלבד

14) מלשון התשובה שמע שהולכות לערכאות ש"ג וכופין על הגט ונפיק מניח חורבא שנשאת לישראל ע"ג גם מעושה. ומתראי ש"פ א"ג"ס סי' ל"ה נראה שהבין שתחושו שחלו עצמן בנשים ויצאתו לתרבות רעה וכ"כ המרדכי ס"פ א"ג"ס וגם בשלמי גבורים ולפי דעתי חזיקי כמו שכתבתי.

15) מלבד אלה התשובות שהבאתי בפנים מצאתי עוד קצת תשובות מיוחדות לרב ששנא גאון. בתשובות ישנות ד' קונסטנטין מצאתי ב' תשובות סמנו בענין ערובין ושתוין סבואות ואין בתן רק קביעת ההלכה. ובשערי צדק ח"ד ש"ג סי' י"ד משיב בענין מעשה שחית ותשובתו לרוב משקול הדעת. עוד שם ש"ד סי' ל"ג ענין התשובה קביעות הלכה. ובתשובות ישנות הל"ל הנקראות גם הלכות מסוקות מובאת תשובה בהלכות יין נסך ותתיר משקול דעתו וצ"ע. ואמנם התשובה הזאת כתובה על שם רב בשישא וזה אינו שם גאון ובלי ספק צ"ל רב ששנא. והנה אף שהיה בזמן מאוחר אחד מגדולי התקנים המכונה ג"כ בשם רב ששנא והוא אבן של רב זמרם גאון בכל זאת יחסתי כל אלה התשובות לרב ששנא הקדמון מפני שכתבונן נראה

מלבד אלה הגאונים נזכרים עוד בשם מגאוני סורא אשר מלכו עד תחלת המאה הששית כמו ששה במספר והם: מר רב חנינאי מנהר פקוד, מר רב נהלאי הלוי מנרש, מר רבי יעקב הכהן מנהר פקוד, מר שמואל נכדו של מר רבא הנזכר, מר רב טרי הכהן מנהר פקוד, מר רב אדא, ומגאוני פומבדיתא נזכרו תשעה: רב הונא מארי בר רב יוסף, רב חייא מטישן, רב רביא, מר נטרונאי בר נחמיה, מר רב יהודה, מר רב יוסף, מר רב שמואל בר מארי, מר רב נטרונאי כהנא בר רב אמנא ומר רב אברהם כהנא, ואמנם יש במקורות ערבוביה גדולה בבחינת סדר אלה הגאונים ומקומות ישיבתם, וגם זאת כי כמעט לא נודע לנו דבר מכלם בלתי אם שמוותם¹⁶. על כן לתכליתנו אין לנו צורך להשתדל בהתרת הערבוביה הזאת, כי סוף סוף לא יצלח לנו החפץ להאיר המאפלה הפרושה על פני הדורות האלה כבר בימים קדמונים בימי רב שרירא גאון כמו שלש מאות שנה אחרי זה. אמנם בשמונו לב על הזמן הארוך הזה, מימי הגאון הראשון (ד"א שמ"ט) עד הזמן אשר אנו בו (תקי"א) מאה וששים שנה אשר בו חיו ופעלו חמשה ועשרים גאונים, ומי יודע כמה עוד אשר אבד זכרם הלא נעמיד כמשתאים לראות כמה נעזר וריק הזמן הזה מכל חכמת בינה כי הכל כאשר לכל ממה שהנחילונו הלא כאין נחשב לערך אורך הזמן ולערך מספר הגאונים אשר היו הפועלים, וזה דבר אשר לא נוכל להתעלם ממנו ובצדק נשאל מה היו הגדולות אשר קנו להם שם תהלה בכל הדורות שאחריהם? מה היתה עבודתם ומה פריה וחכמת מה להם? הן אמנם כי אין הפה יכול לדבר ולא תמלא און משמוע את כל התהלה ויראת הכבוד אשר כל הדורות המאוחרים נתנו לגאונים הראשונים והערצו והקדישו חכמתם כחכמת מלאכי עליון, אבל מה יסכן זה לחוקר עד תכלית דברי הימים אשר מדרו רק הכרתו הוא לא ישפוט על תכונת האדם וערכו רק על פי עדות מעשיו לא על פי עדות מפי השמיעה. ואולם אם גם מכל מה אשר הוגד לנו מהם אין לנו עדות ברורה על מרבית חכמתם, בכל זאת מכמה מראות אשר נפגוש בקרב הזמנים ההם על כל פנים ניכל לשפוט כי אנשים נבונים היו בהנהגת פקידתם, והבינו הדבר היטב להחזיק המוסרות בידם ולהביא כל קהלות ישראל הקרובות והרחוקות בכל דבר מעניני הדת תחת משרתם עד כי הרימו שתי הישיבות סורא ופומבדיתא לשני בתי דינים אשר מהן ההוראה יוצאת לכל ישראל, ואשר קיימו את התלמוד וכל ספרות הזמנים לדור אחרון והיא צדקתם העומדת לעד

פרק שני

משפט הגאונים בכלל.

מעת אשר נפלה ממלכת פרס למשואות וחללה תפארת גאונם והכלפים היו המושלים בארץ, נעלה מאד משרת ראש הגולה ובהעלותה גם עמדת שתי הישיבות

בסורא

נראה לי שהן על דרך הקדמונים. ועוד רב ששנא אבי רע"ג לא היה מראשי ישיבת ולא נכתב תשובות על שמו.

16 אחד מכל אלה הגאונים לא מצאתי שיש ליהם אלו תשובה מן התשובות אשר ראיתי בכרוז בלתי אם לרב יעקב כהנא. בש"צ ח"ד ש"נ סי' ל"ח בשכ"ב סרע שאמר בנין ובגן לירחון נכנסו אחרי ואמר בלשון ירושה ואמר הגאון שרשות בידו לחלק נכסיו לכל מי שירצה להלכת כר' יוחנן בן ברוקא. והדברים הם שלא כמסקנת הנמ' ב"ב (קל), ועי' מה שכתב ר' חיים מודעי המו"ל את התשובות בעתותי. וראיתי שכתבם נרעץ בת"ה בערות שבסוף הספר סי' י"ד יחס לרב נטרונאי בר נחמיה שתבאתי בפנים ד' תשובות בש"צ ש"ו סי' ז'—י' דר כ"ד, בענין תשובת כופרים לרת היהדות ואם אמנם שדבר הכסה אמר שם ובתיבות גדולה בכל זאת עדיין הדבר צ"ע. כאשר יבואר עוד בסת שיבוא במונו של רב נטרונאי המאוחר.

וכל

(ה"ד ח"ד)

בסורא ופומבדיתא הוטבה. ראש הגולה היה בערך שר משרי המלוכה וקרוב למלכות אשר כל העניינים המדיניים של היהודים נעשים על ידו, וכל העובר על מצותו כעובר על חק המלך. אבל לא היה לו דבר עם כל מה שנוגע בדת התורה. ואף אילו היו רוצים להתערב בעניני התורה וההוראה לרוב לא היה בכחם לעשות מה שרצו כי רובם לא היו יודעים את התורה ולא היתה החכמה חלקם אמנם. ההוראה בכל דיני ישראל יצאה משתי הישיבות. וכמו כן תלמוד תורה והתפשטותה היו מחקי הישיבות. אכן התמנות ראשי הישיבות היתה ביד ראשי גולה ותלויה ברצונם. ומי אשר ראש הגולה חפץ ביקרו אותו מנהו גאון וישימהו ראש לישיבה ואין מי שיעצור בעדו. ואף לרוב לא הוקמו ראשי הישיבות לפי ערך חכמתם כי אם לפי רצונו של ראש הגולה. ועל כן מצאנו כי פעם אחר פעם גדולים וטובים בתורה ובחכמה נדחו מפני קמני הערך. ובפרט בניו ובני בניו של בוסתנאי היו אנשי חמס ומרמה ועשו במניו ראשי הישיבות כחפצם וכפי אשר היה דרוש לבצעם (אגרת רש"ג). ואמנם זה העול אשר נעשה לפעמים ליחידים החכמים לא היה כל כך לזק כלכל הישיבה כי סוף סוף לא מראש הישיבה לבד יצאה התורה כי אם מבית דינו הגדול ובו היו בכל עת אנשים חכמים גדולים וידועים בחכמה. הבית דין הזה אשר בישיבה היה של שבעים כנגד סנהדרין גדולה אשר היה בלשכת הגזית, אחרי הגאון, הגדול שבהם היה נקרא דיין א די בבא והוא משנה לגאון ונקרא גם אב בית דין. שבעה מהיותו ברורים מכלם היו נקראים ראשי כלי. אצל זה הבית דין הגדול היה עוד בית דין של שלשים כנגד סנהדרין קמנה. אך מלבד כל אלה היו הרבה חכמים ותלמידים יושבים לפניהם כמנהג הראשונים בישיבות ארץ ישראל ובבבל בימי האמוראים. כן היה בסורא ואף כן היה בישיבת פומבדיתא. הן אמנם כי זאת האחרונה היא נופלה מישיבת סורא בזכותיה ובמעלתה. וראש ישיבת סורא היה לו יתרון על של פומבדיתא בכמה דברים. אבל זה היתרון לא היה רק בדברים הנוגעים במעלה הכבוד או במסמן בבחינת ההכנסות, אכן כח אחר וזכות אחת לשתיהן בשוה בכל דבר הנוגע בהוראה. יזכה ישיבת סורא בגלילותיה כן כה ישיבת פומבדיתא בגלילות אשר נחלקו לה. יזאת כמו יזאת ששלחו שאלות מכל ישראל בארצות פזורים וכל אחת הישיבה בדעתה יבחכמתה ולא היתה צריכה להסכמת רעותה. רק תקנות כלליות נתקנו בהסכמת שתיהן. ראש ישיבת סורא היה לו הזכות שעל פי עצתו והסכמתו נתמנה הגאון בישיבת פומבדיתא. וכשהיה ראש ישיבת פומבדיתא כותב לראש ישיבת סורא אגרת שלומים או בענייני פקידתו היה חייב לכנותו בתאר גאון. אבל ראש ישיבת סורא במכתבו לראש ישיבת פומבדיתא לא כנהו בתיאר גאון. אם טת ראש הגולה אז כל הרשויות שלו ינתנו ביד ראש ישיבת סורא, ההכנסות נחלקו לשלשה חלקים שני חלקים לישיבת סורא וחלק אחר לישיבת פומבדיתא. אמנם החלוקה על הדרך הזה לא היתה כן יל כל אודה, כי מלבד ההכנסות הקצובות מקהלות גלילותיהן ומלבד החק הקבוע להישיבות מכל המדינות הרחוקות, אשר לפי הנראה היה עיקר ההכנסה אשר היו הישיבות נשענות עליה, כי ידענו כי בימי רב האי גאון אחרון הגאונים כאשר נכרת להם החק הזה מארץ ספרד והמערב ואפריקא ומצרים וארץ הצבי פסקו הישיבות ובמלוי (ס' הקבלה להראב"ד) בהיות שבאלה המקומות נאחזו חכמים גדולים ויסרו שם ישיבות עד שלא היו צריכים עוד לאנשי בכל (שם) — הנה מלבד כל אלה הלא היו להן הכנסות גדולות מנדרים ונדבות ששלחו להן השואלים בדבר הלכה ותורה עם שאלותיהם,

ובהכנסות

(1) מה שנהג רש"ג א בניו ובניו של בוסתנאי לא יצדק רק עליהם אבל הוא עצמו היה צדיק כן כינח בתשובות שקרי צדק ה"א ש"א סי' י"ו.

ובהכנסות האלה היה משפטן כן: כל מה שנשלח לישיבה האחת אין להאחרת חלק בו. ומה שנשלח סתם מתנות ונדרים לטובה הישיבות חלקו חלק כחלק ואין לישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא יתרון בזה⁽²⁾. עוד מלבד כל אלה היה סורא יתרה יתרון גדול על פומבדיתא והוא: שהגאון שנתמנה להיות ראש ישיבה בפומבדיתא היה נבחר המיד מקרב חכמי הישיבה שבמורא⁽³⁾.

עיקר משפט שתי הישיבות ותפקידן היה להפיץ תורת התלמוד בישראל. כל נפוצות יהודה בארצות גל הם אשר רצו לשמור ולעשות מצוה התירה לפי מדת התלמוד היו צריכות לחכם בבל אשר שם ארץ מולדת התלמוד ושם משכנו. ועל כן כל המבקשים לדעת הלכה אליהם ידרושון ועיני כל קהלות ישראל הקרובות והרחוקות אך אליהם נשואות. אם גם כי בעה ההיא היה התלמוד כתוב ומינח, בכל זאת לא יסופק כי ההעתיקות מספר התלמוד היו יקרות. וברור הדבר כי הספר בשלמותו היה מן הדברים יקרי המציאות, ומי יודע כמה מקומות היו נפרט במדינות רחוקות מבל אשר לא היה להם תלמוד שלם כי אם מסכתות יחידות, ואולי גם אלה לא, ואף במקומות אשר נתפשט בהם התלמוד כלו היה מחסור מצד אחר, כי היה קשה להבין לפעמים את לשונו ומגונו, וכדך משאו ומתנו. והלא עוד בימי הגאונים האחרונים בימי רב שרירא בעה באור רב משה ורב הגוף לקורטבה אשר בספרד מצאו כי לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו בעלי התלמוד ואז אירע כי רב חנוך הנזכר בקר את בית המדרש להירה אשר בקורטבה ושמע כי רב נתן הדיין בהורוהי תורה להלמידיו לא ידע לפרש אף דבר פשוט בגמרא עד שרב חנוך הורהו דרך התלמוד (ס' הקבלה להראב"ד). יתר על כן היה התלמוד בימים הראשונים עוד בדבר אחד עקרי כספר החתום והוא בענין מסקנת ההלכה. כי בתלמוד לא הכרעה ההלכה. והמסדרים אשר בכל מקום סימנו מסקנת הסוגיא את חתמו רק המשא וסתן אבל לא קבעו ההלכה, ואך לעתים רחוקות נאמר בתלמוד „והלכתא“ כך וכך, וגם כשנאמר כן יש ספק אם הוא מעצם התלמוד, כי בהרבה מקומות נכרים הדברים כי הוא הוכפה שהוסיפו האחרונים. ונראה מאד כי חותמי התלמוד עצמם לא חשבו ולא עלה על לבם להכריח את הדורשים עד סוף כל הדורות על דעתם ועל מסקנתם. וברור הדבר כי כמעידת המשנה כן תעודת התלמוד בעצם וראשונה. כל מי אשר עיניו פקודות על סגנון המשנה ותהלוכות עניניה יראה כי ספר המשנה לא היה נועד להיות ספר חקים ומו שתקן את המשנה אף הוא לא כוון להיות מחוקק כי אם כונתו היתה לעשוה ילקום משניות אשר נשנו עד זמנו ולהעלות על ספר סכום עניני התורה שבעל פה כפי אשר השתלשלו בכל דורות התנאים (ח"ב 202). אף כן התלמוד לא היה נועד בעצם וראשונה להיות ספר חקים רק להיות ילקום כל עניני התורה שבעל פה כפי השתלשלותם עד התימת התלמוד. ועל כן בימים קדמונים לענין המעשה היה קשה למצוא בתלמוד הלכה ברורה ולא כל הלומד את התלמוד יודע להכריע ולקבוע הלכה על פיהו, ואף אילו מלאו לבו להכריע היה צריך הסכמה להכרעתו. אמנם רבנן

סבוראי

(2) תמה בעיני על מה שכתב החכם גרעין בספרו חלק ח' צד 150 שהנדרות והנדרים אשר נשלחו סתם לישיבות בלי יעודה מפורשת נחלקו לשלשה חלקים ושני שלישים מהם נתנו לישיבת סורא ושליש אחר לישיבת פומבדיתא ואני לא מצאתי לזה מקור בשום מקום. ומתוך האגדה של רב עשרס גאון שכתב לספרד בעת ששלח להם את סדר התפלות יצא לי שלפעמים שלחו המתנות חלק מהן לראש הישיבה וחלק לקופה של ישיבה ע"ש.

(3) חמקור לכל מה שכתבנו בפנים הוא מאמרו של ר' נתן הכבלי אשר נספה בספר יוחסין אל אגרתו של רב שרירא גאון. ובכאמר והוא עוד רשונים ומפורשים כמה דברים אשר נתעלה בהם ראש ישיבת סורא על ראש ישיבת פומבדיתא. אמנם לחבלתנו אין צורך להעתיקנה הנה.

כבראי ואחריהם הנאונים מבלי יכלה לעשות עוד כמעשה האמוראים, וגם התלאות אשר מצאום הפריעום ממלאכתם הם התעוררו לפשט את התלמוד ולחלקו בישראל ועשוהו מקור להוראה והם פרסמו עצמם להכריע ההלכה ונתקבלו מבני דורם, וכבן הסכמת ההלכה מאתם יצאה מכית דין הגדול אשר בסורא או בפומבדיתא.

ועתה לשלשה צדדים עקריים היתה פעולת שתי הישיבות מועדת. הצד האחד היה לקיים את התלמוד ללמוד אותו וללמדו בישיבה אחרי אשר שמיה ליסוד לכל עניני הדת בישראל, והשתדלו מאד לפקח על תלמוד תורה בעיירות בכל גלילות בכל למען יחוקי ידיהם ביריעת התלמוד ולהעמיד תלמידים הרבה אשר יחוקיהו ויקימוהו לדור יבא, למען יהיה לאל ידם בכל עת למלאות החסרון בישיבה מתוך הדור הצעיר. אף על כן משתי הישיבות יצא החק לכל הישיבות הקמנות ואל הלומדים היחידים לצוות עליהם באיוו מסכתא שיהיו מתעסקים. ובהתאסף יחד חכמים ותלמידים בחדשי הכלה שהם אדר ואולול היו הבאים חייבים לתת חשבון על תלמידים אשר למדו בשנה אשר עברה, ואז הועמדו על הבחינה. ואז נתבררו להם כל הספקות אשר עמדו עליהם ונפתרו להם כל הקושיות אשר נתקשו בהן בלמודם. ואמנם הצדקה לבקש מהם חשבון על משפט למידם לא היתה מוסרית לבד כי אם גם לפי דין הצדק והתשלומים היה זה החיוב עליהם, כי גם זה היה חקם לתת לכל התלמידים די ספוקם מהכנסותיהם וזכירתן מן הנדבות אשר נשלחו להם עם השאלות ועל כן הלא מן הדין חייבים תחת זה לתת חשבון על שקירתם ומעשיהם. ואף לא נמנעו מלעניש את המתרשלים בתלמודם. הצד השני מפעולתם היה להורות היראה לכל ישראל הפזורים בארצות ולהשיב שואליהם דבר. כי בכל יום ויום באו אליהם שאלות מכל מקומות מושבות היהודים מן הקרובים והרחוקים אשר דעת דרכי ההיראה יחפצון ואת המעשה אשר יעשון לפי התלמוד. וזה לרוב מן המקומות אשר לא היה התלמוד נפרץ שם או חסרה להם הידועה לבוא עד הכונתו ולדעת כונתו ופירושו. והצד השלישי היה קביעות ההלכה. כי אף במקומות אשר היו דורשים את התלמוד היו צריכים להכרעת הישיבות בענין ההלכה כי מהן יצאה ההוראה לכל ישראל, וכמעט התדמו בכחם לבית דין הגדול בימים הקמנונים שישב בלשכת הגזית. ואמנם אם נבינה בדרות ההם הקדמנים יבורר לנו הדבר. כי היה זה דרוש להם מאד. כי בימים ההם חסרו להם ספרים עזורים להעמידם על סוף כונת התלמוד לפסק הלכה. והלא עוד בימי הרבנים הראשונים קרוב למאה שנה אחרי חום הדור האחרון של הגאונים העיד הרב ר' יוסף אבן מינאש (ש"ת סי' קי"ד) שאין בזמנו מי שיהיה ראוי להורות מתוך התלמוד ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיעור מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים. ועתה אם בזמנים ההם בימי הר"ו מינאש עוד עמדו הדברים כן אף כי בימי הגאונים.

אם נתבונן בתשובות הגאונים אשר בדינו בכללן נמצא כי ענין כלן סכוון לאחד משלשה הצדדים שאמרנו. או שנשאלו על דבר פשוט ומפורש במשנה או בתלמוד ושאלו השואלים על זה מחסרון ידיעתם את התלמוד. והיתה התשובה על שאלות כאלה המיד בקצרה שהודיעום כך וכך הוא הדין לפי המשנה או התלמוד ולא הוסיפו על הדבר מפלפוליהם מאומה. ולמה להם להכביר מלין שאין בהן צורך לעיקר הענין שנשאלו עליו? כי לא היה אז המנהג הרע של האחרונים. להאריך בפלפולים חזוניהם אשר לרוב מהבל המה יחד. וחדלו להגויע נפשם בלהג הרבה ויגיעו בשר בתשובותיהם רק לעשות התירה עטרה להתגדל בה, כי אם השואלים שאלו כענין והמשיבים השיבו כהלכה. ענין השני מן השאלות אשר נשאלו הגאונים היה זה. שהשואלים יודעים את התלמוד אבל לא ידעו לפרשו על נכון ושאלו על פירושו. ועל שאלות כאלה היתה

התשובה

(ד"ד ח"ד)

התשובה פירוש ההלכה בקצרה. והענין השלישי היה, שהשואלים ידעו את התלמוד וגם ידעו לפרשו אבל לא ידעו את ההלכה. ועל שאלות כאלה השיבו הכרעתם להלכה למעשה. אלה שלשה מיני השאלות והתשובות הם ענין רוב תשובות הגאונים אשר בדיניהם⁽⁴⁾. אמנם לפי טבע הדברים הלא אירעו לפעמים גם שאלות בדיני איסור יהיה או אישות או ממונות אשר לא נתפרשו במרא בשום ענין וקשה להכריע הדין מן התלמוד או מובן הדבר מעצמו כי באופנים כאלה הוכרחו להשיב כהכרעת בינהם בהוצאת דבר מדבר או משקול הדעת לפעמים כאריכות קצה כפי אשר דרש מהם הענין כי היו מבקשים להביא העצמותיהם וראיותיהם ואמנם לפעמים גם כאלה הלכו בדרך קצרה והכריעו בלי הבאת ראיה⁽⁵⁾. ואף לפעמים חתבו הדין כהכרעת שכלם בנשיה מדעת התלמוד או יסרו פסק חדש אשר אין לו בירור מתוך התלמוד וסמכו על מדרשם בכתוב אשר דרש מסברה עצמם⁽⁶⁾. ולא עוד אלא שמצאנו לפעמים בדבריהם שאומרים בפירוש „אמור רבנן“ כך וכך ולא נמצא המאמר שהוא בשום מקום בתלמוד ובלי פסק כונתם על רבנן שאחרי התלמוד⁽⁷⁾. אמנם כל עניני התשובות האלה יש להן יחוס עם עיקר הדין בדיני האסור והמותר הכשר והפסול ובריני אישית וממונות אשר על כל פנים יש להם שורש וענף בתורת התלמוד. אבל נמצאו בתשובותיהם גם אתה הנה ואחת הנה דברים אחרים ענין עם הדין ויסודם מנהג המוני אשר הם נשאוהו וקיימוהו בתורה ועל דרך זה כמה מנהגים מפליים נתפשטו על פיהן בישראל, נתפשטו ונתקבלו יען כי היו מנהגים של שתי הישיבות וסי מלאו לנו להרהר אחריהם. והנה לא נפליא כי המנהגים ההם אף כי באמונת מפליות יסודם היו להם מהלכים בזמנים החשוכים ההם אבל נתאונן כי תקף ההשכלה בכל הדורות שאחריהם לא היה לי כח להכחידם מקרב ישראל ולמחוז שמם וזכרם מתוך ספרי הפוסקים האחרונים אשר נועדים להיות מורי דרך בחיים הדתיים אשר על כן עוד קיימים בקרבנו כאלו הם מחקי הדת ומתורת ישראל⁽⁸⁾. בקצת מתשובות הגאונים ובפרט בתשובות הגאונים המאוחרים נראה תכונה מיוחדת, שאם נשאלו על איזה דין פרטי שהרחיבו הדבור על הכלל כלו וספחו אל התשובה את הקידתם על כל הדינים הנוגעים בענין השאלה אף שלא נשאלו רק על פרט אחד מן הכלל⁽⁹⁾. כן בכל דבר הנוגע בדין מדיני התורה

להלכה

(4) מתשובות שעונים פשוט בנם ובקביעות הלכה על ליעל מ"א וכן רבות וספני רבין אי אפשר לרמו על בלן רק על קצתן על ש"צ ש"א סי' ב' ד' ו' י' י"ו י"ח כ"א, כ"ה, כ"ו, ל', ס"ב. ועוד אחרים (ביתור נמצאו מהן הרבה כהלכות פסוקות. ובפ"י עין בת"נ. ובתשו" ד' ליק וברלני וליפציג שרוב מסין הוא וזכה מהן כ"ב ובהל' פסוקות.

אין צורך לדוגמאות בכ"מ שנפתח אחד מספרי תשו' הגאונים נכבז דוגמא אך נעיר על תשו' ר' יהודאי שרוב כהלכות לס"מ.

(6) ע"י בהבורי הוא ח"נ צד 224 והלאה שם הבאתי ראיות הרבה על זה ואין צורך לשנות הדברים וע"ע ליעל מ"א בהערות וע"י ש"צ ח"א ש"א סי' א' שכל התשובה שם אינה צודקת לפי תנאי כמו שהעיר תרב חתמתי ר' חיים מרדכי. וע"ע לקמן פ"ב.

(7) בהל' פסוקות ה' כ"איים א"ד ח"א ובענין ד"שא נמי כהרישא דמיא ואסור. ואין זה בנפלא.

(8) ב"ש"צ ש"ד סי' א' כשהחזיקו מכות הקברות צריך לישב ד' פגמים ספני שהחזיקו מלות אותו וכל שעה ושעה שיושב בורחה אחת סמנו. ועד היום נודעים שפנות הנה ונקבע כן בש"ע סי' שצ"ו ס"ד בהגהת רמ"א וע"י ש"ש"ן ופ"ו. הסנהג ליקח הרנגלים בערב ויה"כ לכפרת ואומרים זה תחת זה וכו' הוא ירושת לנו מתגאונים וע"י ח"נ סי' צ"ג ובשערי תשובה סי' ר"צ ובהלכות פסוקות. ונראה כי גם הסנהג שלא לנגוס בין פסח לעצרת מן התגאונים נתקן ע"י בש"ת שערי תשובה סי' רע"ח. וע"י עוד בח"ג סי' קס"ו.

(9) ע"י ב"ש"צ ש"א סי' כ"ג התשובה מרב מעדיה נאון בענין כל הראוי לזכר שבאר בשאלת שאלו על

כל האופנים האפשריים והוא משוב על הכל ומסיים כאלו הדינים יש לעשות בכל הדרכים ואין לשנות. ושם ש"ב סי' א' בדיני הגם והואו שיתפס רוב דיני הגם ונ"ל דחאי תשו' היא סרב היא נאון שבחלחת אמר שצריך לכתחלה לסתקן ממלאת דלא ליתוי חוסר קיצת ואם כתב במלאת ובתר הכי פסק כפ מלוא וזו היא שיטת רב היא תמוכא ב"ר נבסין פ"ב. שם ח"ה סי' ח"ה קבץ כל דיני פסולי עדות פסולי קורבח ופסולי עברה

(ד"ד' ח"ד)

להלכה ולמעשה יצאה ההוראה רק מאת שתי הישיבות אשר היו מאד נעלות בעיני העם ומוראן עליהם ונקראו בפי כל „הישיבות הקדושות“, צדקה גדולה נמסרה להם מאת הממשלה, וראשי הגולה הניחו להם יד חפשיה לכל רבב בעיני הדת. ואף בעבור זאת הם לעצמם חשבו להם זכות וכח למשול בעו על מעללי בני אדם ומחשבותיהם, בעשותם גזירות ותקנות חדשיות אשר לא שערו בעלי התלמוד, לכוף את כל היהודים על מנהגי שתי הישיבות, ולרדות את העוברים על מצותם מרדות הגוף ועוד יותר מזה לענשם על נקלה בהמנע מהם זכייה כל אישי האומה באפן נורא על ידי נדוים וחרמות המחרידות לב השמע אף כי לבות האמללים אשר נמלו עליהם⁽¹⁾. ועליהם יצדק לאמר באמת מה שאמרו הקדמונים על ראשי גלויות שבבל: שהיו רודים את העם בשבט.

כאשר נחשבו הגאונים למחוקקים לעיני כל ישראל ולמורי דרכם בעיני הדת והדינים המעשיים, אף כן בעיני האמונות והדעות היו גם הם המאורים והמורים יעצם אשר יעצו בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר אלהים, גם בפנות האלה נשארו מהם תשובות, ואמנם אם נבינה בהן נראה כי ענינן ודרכן לא יצדיקו בהסתחן בחכמתם אשר במחול בהם השואלים, כי הן עדה נאמנה על מדרגת השכלתם הפחותה ועל מדרגת השכל זמנם. ענין רוב אלה השאלות הן על אגדות זרות שבתלמוד אשר לא יסבילן השכל הישר. ואמנם לכבוד השואלים יאמר פה כי הם על כל פנים בעינים פקחות התבוננו בכאלה ויקשה מהם הדבר לקבל האגדות הזרות כהויתן בתלמוד. אבל אם נבינה במה שהשיבו הגאונים לפרש הגדות כאלה הלא לפי הרוב לא נמצא אף השתדלות קטנה להרחיק הזרות כי אם הוסיפו על זרות האגדות זרות פירושים עד שכמעט מעלה המון השואלים אשר הרגישו הזרות ומאנו בה גדולה בעינינו ממעלה המשיבים. מן הגאונים של הדורות הראשונים אך מעט הגיע אלינו בעיני אנדה, אבל נעתיק הנה פירוש אגרי אחר מהם ובו יהיה די להבינו דרכם. בתשובה המיוחדת לרב האי גאון נמצא ששאל: הא דאמר ר' יהושע בן לוי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו לצביונם נבראו אתה רוצה שאבראך והוא אומר לו כך וכך והוא בוראו לצביוננו עד הנה דברי הגאון. והשואלים תמהו וכו' כלום יש בו ממש קודם שיברא שיהיה לו צביון? (תשי' הגאונים ד' ליק סי' כ"ח). וכמה מן הזרות שיש בפירוש הזה אינו צריך פירוש. ובנגד זה נראה כי השואלים השכילו יותר על הדבר מהגאון המפרש. אמנם דרך הרוח ההולך באגדות הגאונים הקדמונים נלמד לדעת היטיב מתוך האגדות אשר בהלכות גדולות במקומות מפורים ועוד יותר בשאלות של רב אחא משבחא ומהן נראה כי עוד עמדו רגליהם על דרך אגדה הבבליים הקדומים⁽²⁾. אמנם

בתשובות

בין דאורייתא בין דרבנן ומיוחדת לרב שרייא גאון ובתשובות גאונים קדמונים (ד' ברלין תר"ח) ס' א' נתיחסת לרב נחשו והבדל ממש ביניהם בסגנון הלשון ותסבין יבין שהן אחת וחך דבתשו' ק"ג נשתבשה או נדרייה. ובחמדה גנוה ס' ק"ג נשאל רב צמח גאון על גוי שהכניס ידו לתוך יינו של ישראל וחיוב וכתב לתם: אלא סקצת צוינו וכתבו לכם כללות יין נסך. ובתשובות נ"ק ס' ס"ז נכתבה תשובה חזקה על שם מר שר שלום. (10) ע"י בעיני נדויו ותרם ביביהם בש"צ ח"ה ש"ד ס' י"ד וכן חשיב רב פלמוי (מי שב' ד נדו אותו ל' יום כגון על שערב על אחר ככ"ד דברים שמגדין עליהן ע"י ירוש' מ"ק פ"ג ולא חזר סחריטין אותו וזה דבר המותר) הכריזו עליו שפתו פת כותים ויני יין נסך ופירותיו מבלים וספריו ספריו קוסמין וחתכו יציעותיו ועקרו מונותיו ולא תתפללו עמו ולא תמולו לו בן ולא תלמדו בניו בבתי כנסיות ולא תקברו מתו ואל תבניסו אותו לא בחבורת מצוה ולא בחבורת רשות ושמשו כום אחריו ונחנו בו מנתח בויון ומנתח אחרים. ואין לזה שורש נכמרא ותגאונים הם המכתיבים את כל תדברים הימים האלה וע"י יש' לב"ק פ"י ס' י"ג שמתרעם על הגאון. (11) בשולח שערי צדק לא נמצא אף תשובה אחת בעיני אנדה. וכן לא מצאתי בתשובות קדמונות (ד' קונסנצ.) אך על אלה לא אונכל לשפוש בכיורו כי אין מהן בידי כי אם קישוע קפן. וכן לא נמצא בתלכות סוקרת של הגאונים (ד' קונסנצ. רע"א) אך בתשובות הגאונים דפוס ליק מצאנו המש תשובות קצרות באגדה מיוחדת (ד"ר ח"ד)

בהשובות הגאונים המאוחרים כבר נמצאו תשובות הרבה בעניני אגדה אשר בקצור נשבה רוח אחרת. ובלי ספק תקפי עליהם מענות הקראים על דבר האגדות הזרזו שבתלמוד כי השתדלו גם הם להרחיק זרותן כיבלת ידם ולשים בהן כונות מושכלו אף אם הפירוש רחוק סכונת האומר. הדרך הזה סללו ביחוד הגאונים רב סעדיה ורנ שמואל בן חפני. ואמנם רב האי גאון אם גם שאף הוא מתאמץ לפעמים לנקות ולמחור קצת אגדות מזרותן בכל זאת עוד נמצא בתשובותיו פירושים אנדיים דים אשר לא ירצו למשכיל על דבר חכמה, כאשר יבורר עוד במקום הראוי בבואנו לדבר על אודותיו. ואולם מי יודע אם לא כמה מן התשובות אשר חשבנו אותן דקות ורעות ומשובשות אך במעות או בזיוף נכתבו על שמו של רב האי גאון וכאמת מעולם לא יצאו מתחת ידו. כי לא יאומן כי יסופר כמה זדו המעתיקים בהעתקת תשובות הגאונים וכמה שבשו וזייפו.

התשובות אשר התנחלו לדור אחרון על שם הגאונים לא נקבצו מהגאונים עצמם ולא מידם נכתבו בספר מיוחד לחלקן ביעקב ולהפיצן בישראל כי אם השואלים נתנו להן שארית בארץ, או אולי היו בעת ההיא מאספי התשובות כאשר מצאון לעשות בהן סחורה. ועל כן אין בכל העולם אף קובץ תשובות אחד אשר יכיל תשובות מגאון אחד, כי אם נקבצו ובאו בערבוביה כפי מה שנמצאו להם מגאונים שונים. ואף לסבה הזאת יקרה לרוב שנחלפו שמות המשיבים ונתיחסו דברים לאיזה גאון מן הגאונים אשר לא לו היו, לא הכינן ולא יסדן כי אם גאון אחר כתבן. והכלבול הזה כבר היה בימי הדורות הראשונים שאחרי הגאונים. והלא בימי רב יוסף אבן מיגאש כבר התאוננו על זה שהם מיחסים קצת מתשובותיהם לזולה בעליהן (שו"ת הר"י מיגאש סי' קי"ד). ולא עוד אלא שגם בימי הגאונים כבר הטילו לפעמים ספק כמה שנכתב על שם אחד מהגאונים שקדמום וחשזו שהדברים מזוייפים. ובפירוש אמר רב שרירא בכתב תשובתו לאחד מן השואלים שהעתיק לו בשאלתו דברים מתוך ספר השטרות שתקן רב סעדיה: ואנו רואים שהדברים הללו מזוייפים על מר רב סעדיה ז"ל כי חכם גדול היה ואין משנה שלמה ממשנתנו אובדת ממנו (ש"צ ח"א ש"ג סי' י"א). ועוד במקומות אחרים מצאנו שהיו הגאונים האחרונים מהרהרים על דברים שנאמרו להם על שם קדמוניהם והטילו ספק באמתת קבלתם. בתשובה¹² מרב נטרונאי (ש"צ ח"ה ש"ז סי' י"ו) מצאנו כתיב: ומאי דכתיבתין משמא דרב עמרם גאון מחסיא ז"ל דברים מחותמין ולא רעינן הוכן אמר. ורב שרירא גאון כתב בתשובה (שם ש"ח סי' ח'): ודכתיבתון משמא דרב מתתיה גאון ז"ל... אנהא לא סבירי לנא דמר רב מתתיה אמר הכי. בתחבוננו בקובצי התשובות הגאונים אשר הגיעו אלינו נראה ברור כי לא לבד כי חלו בהם ירי מעתיקים משבשים, מחליפים שמות האומרים, ומשחיתים הנוסחאות, כי אם נמצאו לנו גם קבצים אשר יש בהם תשובות מזוייפות אשר הוכנו ונכתבו על שם גאון מן הגאונים ולא היו דברים מעולם¹³. ונראה מזה כמה מתנית

וחקר

לרב יהודאי גאון ע"ש כפי' ס"ה. הפירוש שבס' כ"ח שם שהבאתי בפנים יחסתי לגאון קרסון שלשון ואשכנז בפירוש גאון ז"ל שמעו לי הכי. ולשון 'ואשכנז' יורה לדעהי עוד על דברים שבכתב.

12) תשובה זו בהכרח אינה מרב נטרונאי שהרי הוכיח בה את רב מתתיה גאון ור"ע גאון ועל שניהם כתב ז"ל ואמנם לפי סדר הגאונים אין זה נכון כי ר"ם לא פה בחיי רב נטרונאי ור"ע חזי כמה שנים אחריו.

13) כונתי בזה על התשובות שנתנם לי הר"ר יואל מיללער כתי' ונקראות בשם: הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור והותר על ספר רעים, ועל ספר המדע ועל ס' קדושה ועל ס': סהרה ועל ספר נשים ועל ספר הפליאה. סזה נראה כי המסדר מאוחר להרמב"ם וסדר הלכותיו על פי הספרים שביד החוקק. ולקמן פ"ג בהערה 10 הבאתי חסש תשובות שכתב זה המסדר על שם רב שמתען מקיירא וכלן לקוחות ככתבן וכלשונן מהלכות גדולות שלנו בהשפעת הראיות והינן תשובות שהשיב. וכן הרבה מתשובותיו נמצאות בקבצים אחרים (ד"ר ח"ד)

יחקר משפט אנו צריכים בסמיכתנו על אלה הקובצים, ואמנם סבת הדברים למה לא קבצו ראשי הישיבות תשובותיהם בספרים למען יהיו ביד כל אדם כמו התלמוד? אולי מונחת בזאת כי לא רצו להיות גורמים בנזק למוד ההלכה ממקורו מן התלמוד. הלא מאז ומעולם היה כן כי אם רבו ופרצו קובצי הלכות פסוקות הלך למוד הנמרא אחרונה, בימי רב פלמי גאון היו העם ממין אחד הלכות קטועות ואמרו מה לנו לקטועות התלמוד ופלפולו (עי' לקמן). ובימי הר"י מיג"ש היו מורים אשר לא ידעו הדינים מתוך הנמרא וגם לא הכינוהו והורו מתשובות הגאונים שבידיהם (שו"ת שלו סי' ק"ד). ובימי הרב ר' אשר בן יחיאל היו מורים מתוך הרמב"ם ואמר הרא"ש עליהם טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ואינם בקיאים בנמרא לידע מהיכן הוציא הדין (שו"ת הרא"ש כלל ל"א סי' מ') והר"ר יצחק בר ששת בזמנו (סביב לחצי המאה ה' לאלף ה') גם הוא סתרעם נגד המנהג להורות הוראה מן הרמב"ם אף שלא קרמה להם ידיעה בתלמוד (שו"ת ריב"ש סי' מ"ד). ועל כן קרוב מאד כי גם הגאונים סבקשתם שלא יניחו את התלמוד בקרן זווית ויורו רק מתוך דבריהם לא קבצו ולא הוציאו לאור את תשובותיהם. אבל נראה כי לא זאת הסבה לברכה העתהם כי אם עוד סבה אחת היתה והיא מונחת בהנחת הישיבות וטובתן וקיומן. הלא כן היה דרוש לקיום הישיבות בתקופן שיהיו היהודים בכל הארצות צריכים להן. לא לבד מפני שעל ידי זה נתקיימו הכנסותיהן והיה לאל יד הגאונים להחזיקן ולתמוך החכמים והתלמידים כי אם גם מרצות לעשות את הישיבות הנקודה המאחדת את האומה הישראלית, מאת הישיבה הצא ממשלת הרוח עד רחוק ממנה יתר ממנה פנה עד כי לא ירים איש את ידו ואת רגלו מבלעדי הישיבות.

אמנם אשר הם מאנו בו וחדלו לעשותו עשי אחרים אשר לא היו ראשי ישיבה. הלא מאז ומקדם לא היתה חכמת ישראל נחלה רק לחכמים יושבים על מרון אשר משרת הרבנות על שכמה. רוח היא באנוש והרוח הזאת היא הנותנת חכמה לא המשרה. גם בימים ההם היו בבבל חכמים אשר אף כי לא קוראו לגדולה לא נפלו מן הגאונים בחכמתם והיה להם לב כמוהם ולקצתם יתרון עליהם, הפניות החוציות שהזכרנו אשר היו לגאונים לבלתי העלות על ספר מיוחד תשובותיהם ופסקיהם להם לא היו סבות מניעות, וחשבו כי יועילו יותר לעמם בהת ספרים בידם אשר יורו להם דרך חייהם ואת המעשה אשר יעשו מאלו יניחו הדבר על מעמדו ויהיו כל ישראל משועבדים לישיבת לכל דין ולכל הוראה, ואף על כן לא חדלו ידם מעשות ספרים כאלה, וחברו חבורים מועילים להוראה מהלכות קטועות. והנה לא יסופק כי על הגאונים לפי מביקשם ותכליתם רע עליהם המעשה הזה, ומצאנו שמר רב צמח גאון ערער בפירוש עליהם. וכתב לאחר משאוליו: וזה שחקקתם לכם בהלכות קטועות לא שמענו מעולם לא בכתב ולא בפה ולא העשו... ואל הטעו באותן הלכות קטועות (ח"ג סי' קכ"ח). ולפי הנראה נפוצו אלה הקטועות מאד והיו דרושות להרבה מן הלומדים יותר מן התלמוד. וכן מבואר בתשובה מרב פלמי גאון¹⁴ שנשאל איזה עדיף ומשובח לעמוק

אלא שהוא קצרן וחשבים הראיות. בשו"ת גאונים קדמונים מ"ו נמצא תשובה ארוכה בשם רב שר שלום גענין כללות יין נ"ך והתשובה היתה ישנה גם בח"ג סי' קי"ג על שם רב צמח גאון ותנת באלה התלכות הפסוקות הלכות י"ג נמצא חלקים מתשובה זו על שם רב צמח וחלקים ממנה בשם גאונים אחרים. וכמעט רוב הלכות י"ג נמצאו גם בשתי תשובות מס' רמ"ה ואילך אלא שבעל התלכות הפך הסדר והלך השמות וקצר והסביר ככל זה מבואר שאלה ההלכות הפסוקות אינן בגדר תשובות הגאונים בשום פנים בשנים הללו בהן ידו החדשה געשה בהן כרצונו ובשנים הסדור הוא מאוחר ואין לסמוך עליהן רק באתונות גדולה.

14) בבית האוצר בהתבט שד"ל (גא.) מביא זאת התשובה כרב יוסף סוב עלם המבוארת במחזור ויט"ו סי' ש"ו ופסות הוא בירו כי התשובה היא מנאין ותכנייה ריש"ע לתוך תשובתו לראיה על פסקו ועי' באשכול ר"ב סי' י"ד שהביאה בשם רב פלמי גאון ושם ה"י, לעמוק בהלכות.

ידיד' ח"ד) בית

לעמוק (בהלמיד) או בהלכות קטועות ולא שאלנו דבר זה אלא מפני שרוב העם מטיין אחר הלכות קטועות ואומרים מה לנו לקושיות התלמוד. והשיב: לא יפה הם עושים ואסור לעשות כן שהם ממעטים תורה (שם סי' ק"ג). והנה כבר שערנו כי מאותן הקטועות עוד נתקיימו לנו קצת שרידים. והן אותן ההלכות הנקראות מסכתות קטנות (לעיל ח"ב צד 250). וכמו כן מסכת סופרים מוצאה מוזמן הגאונים. ואמרנו כבר והזכחנו כי מחברה עמד בבבל ושם כתב ספרו וקבע בו קצת הלכות על פי המנהג שהנהיגו שתי הישיבות (שם צד 245 הערה 1), והשתמש במסורה ויש בספר רמזים מן הטעמים. מקורי הספר לרוב בירושלמי ונראה מזה כי אף שהמחבר ישב בבבל היה בקי בתלמוד ארץ ישראל כי זה התלמוד נתפשט בבבל בימי הגאונים וטועים כל האימרים שחכמי בבל לא היו בקיאים בתלמוד ירושלמי¹⁵). ומצאנו בכמה מקומות במסכת סופרים הלכות אשר דוגמתן ממש בהלכות גדולות¹⁶). ואמנם ממה שלא מצאנו בשם מקום שאחד מן הגאונים רמז על מס' סופרים תחת אשר הגאונים האחרונים יעתיקו מהלכות גדולות ככל מקום שיוזמן קרובים הדברים שבעל מ"ס לקח מה"ג. ומצאנו שבעל מסכת סופרים (פי"ט) מעתיק מאמר אנדי בשם ר' אליעזר בן הורקנוס וזה המאמר לא נמצא בשום מקום ככהבו בשם ר"א רק בפרקי דר"א הוא בשלמות ובמ"ס קטוע ומשובש ואמנם גם בפרקי דר"א לא נאמר על שם ר"א כי אם שנאו שהם ומטעם זה הדבר ברור כי בעל מ"ס יחסו לר"א בן הורקנוס מפני שמצאו בפרקי דר"א ומבואר מעתה כי בעל מ"ס ראה את פרקי דר"א, ומטה שיחשו לר"א בן הורקנוס נראה שבינו לבין המחבר של פרקי דר"א על כל פנים זמן ארוך ואחרי שבעל פרקי דר"א לא יוקדם לסוף המאה החמישית לאלף החמישי על כן אולי לא נתעה אם נחשבו זמנו כמו מאה שנים אחרי כן הן חסר הן יהיר. עוד יש אהנו ספר מאחד מחכמי בבל והוא סדר הנאים וראים. שם המחבר לא נדע אבל ידענו כי היה סבבל וחבר ספרו בשנת ד"א תרמ"ד (סתר"א בכ"ח ח"ד 188 הוצאה שד"ל וכ"י מינכן שהו"ל ר"ש מויסיק בס' מלאכת שלמה 4) וחי סביב לזמנו של מר רב צמח גאון בר פלטי. עיקר כונת החבור הוא לשני צדדים האחד לרשום סדר מקבלי התורה שבעל פה ממש רבני והלאה, וסדר הנביאים והנשיאים וסדר דורות התנאים והאמוראים ורבנן סבוראי. והצד השני שסדר כללים אשר על פיהם יש להכריע ההלכה במחלקת חכמי המשנה והתלמוד וגם כללים בהכנת הדבורים הרגילים בתלמוד וכללים המישרים דרך הגמרא וסגנונה לפני הלומדים. מזה מבואר כי הלכות המחבר היתה לישר מטלה בתלמוד לפני הלומדים להקל להם הדרישה וההוראה מתוכו. זה החבור כבר נתפשט בימי הגאונים ומר יעקב החבר בר מר נסים מקירואן מזכיר דברים ממנו לפני רב שרירא גאון בשאלתו אלו (עו' ערוך ע' אביי) שכתב לו: ואת בפירושי דגבן כל רב מבבל וכל רבי מארץ ישראל. ואין כל ספק שהדבור "פירושי דגבן" מכון על סדר הנאים והאמוראים שכן נמצא בו בסוף החבור מלה במלה. וכל גדולי הרבנים אחרי כן סמכו על דבריו והיו בידם העתקות ממנו, אבל בהרבה חלופי גירסאות, ועשו

ממנו

15) במאמרי מבואות התלמוד בבית התלמוד ש"א 116 תבאתי מש"כ רש"ל רפ"ב בתולדות ר"ג הערה 10, 17 שהגאונים לא היו בקיאים בירוש' ולא השתמשו בו כל עוקר ובש"צ לא נזכר כלל ותרואתי שם מעתה בכמה ראיות בתשובות הגאונים ובה"ז ולחץ נראה שגם בעל השאלות סתק סמנו. ואמה הוא שכתובותיהם רק לעתים רחוקות הביאותו וזת ספני שבתוראה נמשכו רק אחרי הבבלי. וכמו שכתב רב האי לרב נחשון בן זרביה ש"ה סי' ל"ט) אנו על התלמוד שלנו סומכין ומאי דפסיק הוא לא חיישנן למאי דאית התם וכי' וכו' ואשכול שם, ובעל יד מלאכי בבבלי התלמודים כתב כן בשם האחרונים ולא ידע שסוקרם בתשובת ר"ה גאון.

16) ע"י ב"ס פ"ב ה"ז בענין יריעה שבלה. ושם פ"ה ה"ז בענין דיו שנטפח על גבי הכתב כה זה נמצא בה"ג הלכה סופרים מלה במלה.

חכמי

(ד"ר ה"ד)

ממנו קצור. וכבר בימי בעלי התוספות היה סתו"א ארוך וסתו"א קצר (חי' רשב"א חולין ע"ו בשם תוס', הורת הכית ה' טרפית והר"ן חולין פ"ד). ואולם הנוסחאות מסתו"א אשר בידינו היום כולן משובשיות וכמעט אין אחת דומה לרעותה⁽¹⁷⁾. והנה אחרי אשר ראינו כי הגאונים אשר היו ראשי ישיבה משכו ידם מלהעלות תשובותיהם על ספר בקובץ מיוחד נחשוב כי לא נתעה אם נאמר כי כל אלה החבורים אשר רמזנו עליהם לא מראשי ישיבה נוסרו כי אם חכמים שברורות הגאונים אשר לא היתה המשרה על שכמם הבינום גם יסודם. חבור קטן אחד נתיחס לגאונים ונקרא שימושא רבא, ואפשר שאותו רבא אשר הוא נישא החיבור ונקרא שמו עליו אינו רבא האמורא כי אם איזה גאון אשר היה שמי רבא. אמנם כבר הקדמונים המילו ספק ביחוס לגאונים בהיות בו כמה הוראות מומצעות מוכחות מן התלמוד (הרב הברצלוני ותוס' מנחות לה). ואחד מהפוסקים הראשונים (האשכול ח"ב צד 84) כתב על דברי שימושא רבא, "ולא חזי לן" ואין כונתו שלא ראה את החבור, הלא הוא מעתיקי כולו, רק בקצת חלופי גרסאות מאשר העתיקו הרא"ש כפירושו להלכות האלפסי, אבל בלי ספק כיון לאמר שאין כל דבריו נראים בעינינו נכוחים, וברור הוא כי מעמו גם כן כמעט שאמרו ראשונים אחרים על היות מקצת דבריו בחלופ עם הלמודינו. אכן עם כל זה כל הפוסקים קיימו וקבלו עליהם הוראותיו אשר אינן סותרות את התלמוד, עד שאחד מאחרוני המחברים אמר (שי"ת מנחם עזריה סי' ק"ז) כי שימושא רבא שמש טרשיהם רבנן סבוראה והרבה קונטרסין הגיעו אליהם ממהדורא קמא דרב אשי. ופלא ופלא שםביא איהו לסתור, שאם כן, הוא ממהדורא שבטל רב אשי במהדורא בתרא ובטילה הכאית אחריו שלא הכניסוה בגמרא וודאי מפני שנמנו וגמרו שאינה הלכה ואין לסמוך עליה, ואיך אפוא נסמך עתה על דברים שהרחיקו מסרי התלמוד וקרבם שימושא רבא.

אמנם אף שיאינו כי אחת הנה ואחת הנה ספרים קטנים או גדולים יצאו לאור עולם בכל זאת הקפרות ההלכותית לא הגדילה מעשיה ולא פרחה. ואיך תפרח? אם הגדולים והראשים לא כוננוה. אבל נגד זה היה הזמן הוה עשיר בספרים חדשים מעניני אגדה. רוב מדרשי אגדה אשר עוד בידינו היום תולדתם מזמן הגאונים. לא נאמר כי כל אלה הספרים ארץ בכל הורתם ומחבריהם בבליים, אבל זאת נאמר כי כל ספרי אגדה אשר נהגלו בין החיים במשך דורות הגאונים נתקבלו מהם בסבר פנים יפות. דבר נודע הוא כי היה מנהג המחברים בעת ההיא לכלתי קרוא שמם על ספרם, ולבעבור זה נתלו הדברים בקדמונים. אם שהמחבר עצמו תלה ספרו בקדמין להשביח יקרת ספרו, או שנתחם מבני הדור לקדמון בטעות. כמו כשיחסי את מדרש בראשית רבה לרבי היושעיה רבה, וספר יצירה לאברהם אבינו או לרבי עקיבה, והיה להם ספר בקבלה מעשית נקרא ספר שם בן נח, וספר הרזים מיוחס לרביאל המלאך, ספר הישר בקבלה מעשית לר' עקיבה, היכלות רבתי והיכלות זוסרתי לרבי ישמעאל, אותיות דרבי עקיבה לר"ע, פרקי דר' אליעזר לר"א בן הורקנוס, מדרש תנחומא לר' תנחומא

בו

(17) ע"י בבית תלמוד במאמרי הנזכר שם דברתי באריכות על אודת סתו"א מצד 26—80 ועוד שם צד 58—55 ורמזתי על הנוסחאות השונות וכצאתי שהנוסחא שה"ל רש"ל היא העיקרית ועכ"פ היותר נאמנה ועמה מתאמת הנוסחא שכ"י מינכן שימותי עליה במנים. ועי' בקונטרס הכללים (ויוען תרל"ח) מה' ארץ יעלינעק שמדר כל הנוסחאות כתונן. וכמאמרי הנזכר הכאתי תכל מחברים ראשונים שחשתישמו בסתו"א ע"ש הישב.

בר אבא, מדרש פסיקתא לרב כהנא, שיעור קומה לר' ישמעאל, ועוד רבים אחרים. והנה הזמן ההוא היה זמן האמונה בכל וגם הגאונים האמינו לכל דבר והאמינו כל היתוסים האלה סבלי בחינה ומבלי בקרת. קלות האמונה הזאת כבר היתה תואנה לקראים הראשונים לדבר באחיהם הרבנים ולתת בהם דופי. נסי בן נח אחד מראשוניהם (חי במאה הששית לאלף החמישי) כתב בהקדמתו לספר פלם באור המצות (לקומי קדמוניות ל"ב) להזהיר את הדורשים שלא יגעו בקריאת ספרי התועים העשויים על שם צדיקים וחסידים. ורב סלמון בן ירוחם ינאץ ויתרף את הרבנים על האמינם בדעות אלה ספרי המדרש ורשם ביחוד את שעור קומה והיכלות של ר' ישמעאל ואיתיות של ר' עקיבא, וספר שם בן נח, והרזים, (לקומי קדמוניות וכ"י פינסק בביה"מ בוויניץ), וסלמון בן ירוחם חי בזמן רב סעדיה גאון והיה זקן ממנו (עי' להלן פ"ד) ראינו מזה כי כבר בימי הגאונים הקדמונים נתפשטה האמונה שאלה הספרים נהחברו מפי שיחסום להם על שקר. ובעל הלכות גדולות¹⁸ בהזכירו את המדרש „בראשית רבה" יקראוהו על שם רבי הושעיה רבה (ה"ג ד' ווינץ ל' ע"ג). וכבר ראינו למעלה כי בעל מסכת סופרים שחי בזמן הגאונים יחס פרקי דר"א לר' אליעזר בן הורקנוס, וקרוב הרבר מאד כי גם הפסיקתא (הוצאת ר"ש בובער) כבר בימי הגאונים קראוהו על שם רב כהנא. כי כבר ר' משלם בן משה יחסה לרב כהנא (עי' מבואו של ר"ש בובער צד XI) ור' משלם הזה על כל פנים קדום היה לבעל הערוך כי הערוך פביאו (ערך דל), ועל כן היה קרוב לזמן הגאונים ובלי ספק כתב דבריו על פי הקבלה שנתפשטה שרב כהנא חבר הפסיקתא. ועתה תחת אשר ברוע עין ראו הגאונים על כל תולדה חדשה בספרות ההלכותית הביאו חנם וחסדם לקראת כל ספרי מספרי אנדה אשר פרו ורבו בזמנם ונתנו להם שארית בארץ לטובים גם לרעים. אמנם כל השתדלותם לעצור בעד עשות ספרים בהלכה לא הועילה למי כי קמו אנשי שם יחברו ספרים וקראו שמם עליהם אשר שמותם ביה היתה ערובה על טובם ונגד שמות כאלה היו גם הישיבות חסרי כח ואלה הספרים קיימו תכלו עליהם היהודים בנפש חפצה ופרצו לרוב בקרב הארץ.

פרק שלישי

ש כקיירא, ר'א ששבתא, ישיבת פומבדיתא עד סוף המאה ה'.

חרומת האדם לפקידה רמה לא בכל עת [היא] שכר ליתרון הכשר חכמה, כן היה וכן תוה וכן יהיה לעולמים. ראשי הגולה אשר בידם היה לתת משרה הראשית ולהעביר ממנה, לפעמים אין מספר הנחילו זאת המשרה בלא צדק ובלא יושר, המו הדין ועשו עול וכחרו באשר חפצו וינשאו בינונים בדעת ודחו החכמה מהמקום הראוי לה. אחרי מות רב שמואל בר רב מארי היה המעולה בין חכמי הישיבה אשר לו היה יאות היתרון והכבוד להיות ראש ישיבה: רב אחא ששבתא תלמיד מר שמואל ריש כלה (ס' האשכול ה' ברכות צד 69 חי' רשב"א ברכות מג:) ואמנם ראש הגולה אשר היה בימים ההם היה שינא לו לרב אחא מתמול שלשום ועל כן דחתו מזכותו הראויה לו וימנה תחתיו איש בינוני בחכמה את רב נטרונאי בר רבאמי נא הכהן מבגדר. ובלי ספק בחר ראש הגולה בזה למרות את רוח רב אחא, עוד יותר בתהו

18) הרב רבי שזחה במכתבו אליו הדייני כי בה"ג כ"י רומי לא נמצאו כל הדברים שבה"ג שלנו מן: אמר גאון מדקא אכרינן סולנין את הראש וכ"י עד, צריכין היקין וחסר לפ"ג ג"ג, הנו בבראשית דרם הושעיה וכ"י ולכן אולי נחוסף בזמן באחר וריינו בבח"ג (ד"ר ה"ה)